

PALANI NGAUE & PATISETI

2020/21 - 2022/23

POTUNGAUE TANAKI PAÁNGA HU MAI MO E TUTE

Version 1 – Lea fakatonga

Fika telefoni: (676) 7400550 / 7400660
Tuásila ‘intaneti: www.revenue.gov.to
Nuku’alofa, TONGA

Tepile Fakahokohoko

Fakanounou ó e ngaahi lea mo hono úhinga	3
Talamuáki	4
Talateu.....	6
1. Fakamatala nounou ki he Palani Ngaue.....	8
1.1 Tefito'i fatongia 'o e Potungaue 'i he Tu'utu'uni 'a e Lao.....	8
1.2 Ngaahi Kupu Fekau'aki	9
1.3 Mape ki he Hala Fononga.....	11
1.4 Ngaahi Taumu'a Fakalakalaka 'oku Tu'uloa.....	13
1.4.1 Poupou 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute ki he Visone mo e Ngaahi Kaveinga Ngaue Fakafonua 'i he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga	13
1.4.2 Ngaahi Palani Ngaue ki he Langa Fakalakalaka.....	18
2 Fakamatala kakato ki he Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute.....	22
2.1 Taumu'a Ola 'a e Potungaue 'i hono vahevahe ki he ngaahi Va'a Ngaue	24
2.2 Faúnga Pule Fakangaue ó e Potungaue Tanaki Paángua Hu Mai mo e Tute ..	35
2.3 Fakamatala nounou ki he ngaahi Palani Ngaue Fakalelei á e Potungaue Tanaki Paángua Hu Mai mo e Tute	36
2.3.1 Ngaahi Kaveinga mo e Fakalelei Ngaue	36
3 Patiseti mo e Kau Ngaue á e Potungaue Tanaki Paángua Hu Mai mo e Tute	45
3.1 Polokalama 1: Puleí mo Faleí ó e Potungaue	46
3.1.1 Ófisi ó e Éiki Minisita mo e Pule Ngaue.....	47
3.2 Polokalama 2: Tanaki Paángua Hu Mai Fakalotofonua	49
3.2.1 Vaá Ngaue Fakatukuhau	50
3.2.2 Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paángua Hu Mai Fakalotofonua.....	58
3.2.3 Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau	65
3.3 Polokalama 3: Tute mo e Fefakatauáki	69
3.3.1 Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale	70
3.3.2 Vaá ki he Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki.....	78
3.3.3 Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua	81

Fakanounou ó e ngaahi lea mo hono úhinga

MORC	-	Ministry of Revenue and Customs (Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute)
NCD	-	Non-communicable diseases (mahaki íkai pipihi)
CP	-	Corporate Plan (Palani Ngaue)
TSDF II	-	Tonga Strategic Development Framework (Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga II)
SDG	-	Sustainable Development Goals (Taumuá Fakalakalaka Tuúloa)
GPA	-	Government Priority Agenda (Ngaahi Fokotuútuú Ngaue á e Puleángaga)
IT	-	Information Technology (Maúánga Fakamatala Tekinolosia)
ASYCUDA	-	Automated System for Customs Data (Maúánga Fakamatala Fekauáki mo e Ngaue Faka-Kasitomu)
POS	-	Point of Sales System (Misini Tali Totongi)
LTO	-	Large Tax Payers Office (Ófisi Maáe Kau Totongi Tukuhau Lalahi)
CIS	-	Compliance Improvement Strategy (Founga Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni)
KPIs	-	Key Performance Indicators (Ngaahi Meáfua Fakangaue)

Talamuáki

Óku ou fiefia í he loto fakaápaápa moóni keu fakaha atu á e Palani Ngaue mo e Patiseti á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute ki he taú 2020/21 – 2022/23. Ko e ngaahi tefitoí fatongia á e Potungaue ni, ko hono tanaki étau tukuhau fakaloto fonua, tokangaekina hotau kauáfonua mo fakafaingofuaí e fefakatauáki ki muli. Ko e ngaahi fatongia mahuíngá eni ki hono fakalele hotau Puleángá í he taumuá ke maluí mo fakalakalakaí hotau átakai ke toe lelei ange pea ke tuúmalie ai á e kakai ó Tonga.

Óku í ai e tokanga mavahe ki he tuúnga malu óku í ai hotau kauáfonua ó makatuúnga í he lahi hono hu fakafufu mai mo ngaueáki taéfakalao e faitoó konatapu, meátau mo e mahafu tau ki hotau fonua ni. Íkai ko ia pe, ka óku kau mo e mahaki fakaáuha ko e Kolonavailasi (COVID 19) í he ngaahi palopalema óku ne uesia fakamamani lahi e ngaahi fonua ó kau ai á Tonga ni. Ko e taha foki eni e ngaahi tefitoí kaveinga ngaue mahuíngá á e Puleángá fekauáki mo hono fakafepakií á e Kolona Vailasi pea pehe ki hono tauí e faitoó konatapu. Óku tokanga mavahe ai e Potungaue ni ki hono fakamalohií e ngaahi tuútuúni ngaue felaveí mo e kauáfonua áki hono sivi fakaáuliliki á e ngaahi fehuáki kotoa pe á e koloa mo e kakai í hotau kauáfonua. Óku fengaeáki vaofi ai á e Potungaue ni mo e ngaahi kupu fekauáki ó e ngaahi kauáfonua kehe ke tauí pea taófi á hono hu mai mo hu atu e ngaahi koloa taéfakalao tautau tefito ki he faitoó konatapu mo e meátau.

Óku poupou lahi foki á e Potungaue ni ki he Potungaue Moúi ‘i hono tokangaekina á e moúi lelei á e kakai ó e fonua ó fakatefito ki hono fakafepakií á e ngaahi mahaki óku íkai ke pipihi (NCDs). Óku hilifaki ai é he Potungaue ha totongi tute óku maólunga ange ki he ngaahi koloa meákai óku hu mai mei tuápuleángá óku íkai ke fakatupu moúi lelei ó kau ai á e koloa tapaka. Ko e totongi tute ki he ngaahi koloa meákai óku fakatupu moúi lelei ki he kakai ó e fonua, óku tukuhifo ia ó fakataumuá ke toe maámaá ange ki he kakai. Óku í ai e tui mo e ámanaki lelei óku tokoni lahi á e ngaue ni ki hono pouaki e kaveinga mahuína fekauáki mo e moúi lelei á e kakai ó e fonua í hono fakafepakií ke toe siísí ange á e ngaahi mahaki óku íkai pipihi.

Ko e Palani Ngaue ko eni óku ne fakaha atu ai á e ngaahi taumuá mo e kaveinga ngaue á e Potungaue ni ki he taú 2020/21 – 2022/23. Óku fakataumuá á e Palani Ngaue ko eni ke fakalakalakaí á e tuúnga óku í ai e ngaahi fakahoko fatongia ki he kakai ó e fonua ki ha tuúnga óku lelei ange áki hono fakafaingofuaí e ngaahi fefakatauáki óku fakalao, mo fakamalohia á hono tanaki étau tukuhau fakalotofunua ke tokoni ki he Puleángá mo e fonau fakalukufua. Óku fakaámu á e Potungaue ke lalanga ha vaa ngaue óku malohi mo vaofi ange mo e ngaahi kupu fekauáki ó fakataumuá ke fakaivia á e ngaahi sector taautaha he ko e makatuúnga malohi ia ki he tupu fakaéconomika ó e fonua.

Óku ou ámanaki lelei pe te tau ikunaí e ngaahi taumuá mo e fokotuútuú ngaue ko eni í he laumalie ó e fengaeáki vaofi mo e ngaahi kupu fekauáki, ó kau ki ai e ngaahi hoa ngaue ki he fakalakalaka, Puleángá mo e kakai ó e fonua. Óku tokoni lahi foki á e poupou mo e ngaue mateaki á e Pule Ngaue mo éne kau ngaue ki hono ngaueí á e Palani Ngaue mo e Patiseti ko eni ke aúisia á e ngaahi taumuá ola óku lelei ange. Ko e ngaue fakataha, ko e makatuúnga malohi ia te tau lava ai ó ngaueí lelei e palani ngaue ko eni ke patoloaki e tupu fakalakalaka á e fonua ni ki ha Tonga óku toe lelei ange í he kaha’u.

Fakaápaápa atu,

Hon. Tevita Lavemaau

Minisita ki he Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute

Talateu

Ko e Palani Ngaue mo e Patiseti ko eni, ko e maúnga fakamatala pule ia óku ne tataki á e ngaahi fokotuútuú mo e taumuá ngaue á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute, ki hono ngaueí á e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga II fakataha mo e ngaahi kaveinga ngaue á e Puleángua. Óku í ai e ngaahi Taumuá Ola é ono, Ngaahi Kaveinga Ngaue Fakafonua mo e Ngaahi Ola ó e Fokotuútuú Ngaue é tolu, pea pehe ki he Ngaahi Taumuá Fakalakalaka óku Tuúloa é ono í he Faúnga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga kuo fokotuú í he siate folau á e Potungaue ni ke ngaueí í he taú fakapaángua é tolu ka hoko.

Óku kei tuúmaú pe á e visone á e Potungaue ni; ke hoko á e Potungaue ni ko e Potungaue lelei taha ia he ngaahi Potungaue kotoa á e Puleángua pea ke tokoni ki he langa fakaéconomika á e fonua, áki hono maluí hotau kauáfonua, fakafaingofuaí á e fefakatauáki mo e fefolauáki óku fakalao, pea mo hono tanaki étau paángua hu mai ke tokoni ki he ngaahi ngaue á e Puleángua.

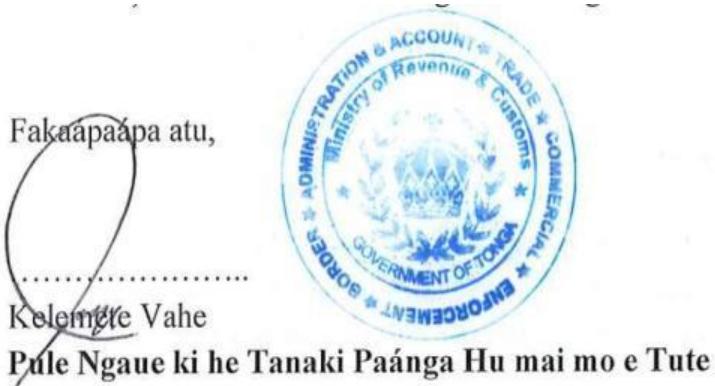
Í he taú fakapaángua kuo ósi, naé lahi áupito á e ngaahi pole fakangaue naé fehangahangai mo e Potungaue ni ó kau ai á e fuú lahi hono hu fakafufu mai ki hotau fonau ni á e ngaahi koloa taéfakalao ó kau ki ai e faitoó konatapu, tali é he Kapineti ke toe fakaloloa atu e taimi óku fakaátaa ke toó ai e tute í he ngaahi koloa hu mai óku felaveí tonu mo e langa fakalakalaka í he taimi naé hoko ai e fakatamaki fakaenatula ko Saikolone Kita, pea kau foki ki ai mo e faingataá fakamamani lahi ko e Kolona Vailasi. Lolotonga e ngaahi taimi faingataá ko eni, naé pau ai ke hanga é he Potungaue ó vakaií lelei éne ngaahi tefitoí fatongia é ala tokoni ki he palani mo e ngaue fakavavevave á e Puleángua ke tokoni ki he fonua í he ngaahi meá fakapaángua, pea í he taimi tatau pe, ke kei tauhi mo pukepuke pe á e tuúnga malu óku í ai hotau kauáfonua.

Í he fokotuútuú ngaue ki he kahau, é tokanga lahi áupito á e Potungaue ni ke fakamamafaí pea fakamalohia e tauhi á e ngaahi tuútuúni á e Lao Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute. Kuo ósi fatu é he Potungaue á e Palani Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni kene tataki á e ngaahi fokotuútuú ngaue ke aúisia ha Taumuá Ola óku lelei ange maáe Puleángua, mo e kakai ó e fonua. Ko e Palani Ngaue ko eni, óku felaveí tonu ia mo e polokalama ngaue á e Potungaue ki hono fakalakalakaí e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia óku ngaueáki ki hono maluí hotau kauáfonua, pea mo tanaki ha paángua hu mai óku toe lahi ange ke tokoni ki he ngaahi ngaue á e Puleángua maáe kakai ó Tonga.

Óku fakalahi foki á e ngaahi Vaá Ngaue á e Potungaue ni áki hono tanaki foóu mai ha Vaá Ngaue é tolu ki he Vaá Ngaue é tolu óku lolotonga fakahoko fatongia, á ia ko e Vaá Ngaue fakakatoa é ono á e Potungaue ni. Óku fakataumuá eni ke tokoni ki hono fataki e ngaahi taumuá mo e kaveinga ngaue foóu ki hono fakalakalakaí e ngaahi ngaue á e Potungaue ki hono maluí hotau kauáfonua mo e tanaki paángua hu mai. Óku í ai e ngaahi Taumuá Ola mo e ngaahi Meáfua Ffakangaue kuo ósi fokotuú he Palani Ngaue ko eni ki he kotoa e ngaahi Vaá Ngaue ke fakapapauí á e tuúnga malava ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fatongia ngaue ke a’usia ha ola ‘oku lelei ma’ae Puleángua, kakai ó e fonua mo e ngaahi kupu fekauáki. Ko e ngaahi Taumuá Ola ko eni óku felave’i tonu ia mo e ngaahi Kaveinga Ngaue Fakafonua mo e Visone Fakafonua i he Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga pea ko hono fakaikiiki óku ha atu ia í he Mape ki he Halafononga á e Potungaue ni.

‘I he aofangatuku á e fakahohaá ni, óku ou fakaámu ke fakahaaí í he loto houngaía moóni á e fakamalo ki he Éiki Minista, Kau Tokoni Pule, mo e toenga e kau ngaue kotoa í he poupou, tokoni mo e ngaue lahi naé fakahoko í hono fatu á e Palani Ngaue mo e Patiseti ko eni. Óku ou fakamaloía foki á e gaahi kupu fekauáki kotoa pe mo e ngaahi hoa ngaue ki he fakalakalaka í he ngaahi tokoni mo e fenguaeáki lelei kotoa pe maáe Potungaue ni.

Óku ou ámanaki lelei ki ha va fenguaeáki vaofi aúpito mo kimoutolu í hono ngaueí étau Palani Ngaue í he taú é tolu ka hoko, í he laumalie lelei pea ke tau aúisia foki ha langa fakalakalaka óku malu, tuúloa mo tuúmalie ange maá Tonga.

1. Fakamatala nounou ki he Palani Ngaue

Ko e Palani Ngaue mo e Patiseti ki he ta'u fakapa'anga 2020/2021 – 2022/2023, ko e ma'unga fakamatala pule ia 'oku ne tataki 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute 'i he ta'u fakapa'anga 'e tolu ka hoko 'i hono ngaue'i 'a e Palani ki he Langa Fakalakalaka 'o Tonga. Ko e Palani Ngaue ko eni, 'oku ne 'omai e ngaahi fakamatala kakato felave'i mo e ngaahi fokotu'utu'ngaue ki he kaha'u fekau'aki mo e ngaahi me'a ngaue, ngaahi ngaue, mo e ngaahi taumu'a ola. Ko e ngaahi taumu'a ola ko eni, 'e fua'aki ia e ngaahi me'afua fakangaue kuo 'osi fokotu'pea fakafelave'i ia ki he ngaahi taumu'a ngaue lalahi fakafonua ke fakapapau'i e tu'unga malava 'oku 'i ai e Potungaue ke a'usia 'e ngaahi taumu'a ola fakafonua.

1.1 Tefito'i fatongia 'o e Potungaue 'i he Tu'utu'uni 'a e Lao

Ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Potungaue 'i he Tu'utu'uni 'a e Lao, ko hono fakafaingofua'i e ngaahi gefakatau'aki 'oku fakalao, tokangaekina hotau kau'afonua, mo e tanaki pa'anga hu mai 'i he founa malu mo lelei ange. Ko e ngaahi fatongia ko eni 'oku fakatefito ia 'i he ngaahi Tu'utu'uni Ngaue mo e Lao ko eni:

- Ko e Konisitutone 'o Tonga
- Lao 'a e Pule'anga
- Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga Hu Mai
- Lao ki he Tukuhau Ngaue'aki
- Lao ki hono Pule'i 'a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu mai
- Lao ki he Tute
- Lao ki he Tute mo e Leva'i 'o e Tute 'Ekisia
- Lao ki he Tute 'Ekisia
- Lao ki he Ngaue Fakapule'anga
- Lao ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga
- Lao ki he Fakatau Fakapule'anga
- Ngaahi Aleapau Fakavaha'apule'anga
- Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga
- Bretton Woods Act
- Ngaahi Fokotu'utu'ngaue 'a e Pule'anga

Ko e ngaahi Lao mo e Tu'utu'uni Ngaue ko eni, 'oku ne fakaha mai ai 'a e ngaahi faka'amu 'a e Pule'anga mo e kakai 'o e fonua ki he Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute. 'Oku tukupa 'a e Potungaue ni ke hiki'i hake 'a e tu'unga fakahoko fatongia ki ha tu'unga lelei mo ma'olunga ange, 'i he taumu'a ke ngaue'i mo pouaki 'a e visone 'a e Potungaue ni; ke hoko ko e Potungaue lelei taha 'i he kotoa 'a e ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga.

1.2 Ngaahi Kupu Fekau'aki

'Oku fakamalo'ia 'e he Potungaue 'a e ngaahi kupu fekau'aki kotoa pe 'oku nau tokoni mo fengaue'aki lelei mo vaofi 'aupito mo e Potungaue ni 'i he ngaahi fatongia fakangaue kotoa pe.

Tepile 1: Ngaahi kupu fekau'aki mo e vaa fakangaue

Kupu Fekau'aki	Tokotaha ngaue'aki e ngaahi ngaue 'a e Potungaue	Fatongia ki he Potungaue	Hoa Ngae 'a e Potungaue	Sivi'anga 'o e Potungaue
Kapineti	Fale'i, fokotu'u mo e fakamatala	Fakahoko fili tu'utu'uni	Ngaue ki he lelei ange 'a e Pule'anga	Tu'utu'uni
Falealea 'o Tonga	Fale'i, fokotu'u mo e fakamatala	Fakahoko fili tu'utu'uni mo e Lao	Ngaue ki he lelei ange 'a e Pule'anga	Tu'utu'uni
Potungaue 'a e Pule'anga	Fale'i, tataki, fakahinohino mo e fakamatala	Fakamatala	Ngaue ki he lelei ange 'a e Pule'anga, poupou ki he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga (TSDF)	Tokanga'i 'e he 'Ofisi e Palemia, Potungaue Pa'anga mo e Komisoni 'a e Kau Ngaue Fakapule'anga – ngaahi tu'utu'uni ngaue
Ngaahi Poate 'a e Pule'anga	Fale'i, tataki, fakahinohino mo e fakamatala	Fakamatala	Ngaue ki he lelei ange 'a e Pule'anga, poupou ki he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga	
Ngaahi Pisinisi	Fale'i, tataki, fakahinohino, sevesi, mo e fakamatala	Fakahoko fatongia ki he ngaahi koloa fakomesiale, sevesi, mo e ngaahi totongi makehe	Poupou ki he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga, langa fakalakalaka faka'ekonomika	Tokanga'i, tohi tangi
NSA, CSO, Siasi	Fale'i, tataki, fakahinohino, sevesi mo e fakamatala	Koloa, sevesi mo e ngaahi totongi makehe	Poupou ki he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga, ngaue ki he tukui kolo, ako mo e mo'ui	Tokanga'i, tohi tangi
Kakai 'o e fonua	Fale'i, tataki, fakahinohino,	Koloa, sevesi mo e ngaahi	Poupou ki he Fa'unga Palani	Fili, tongi tangi

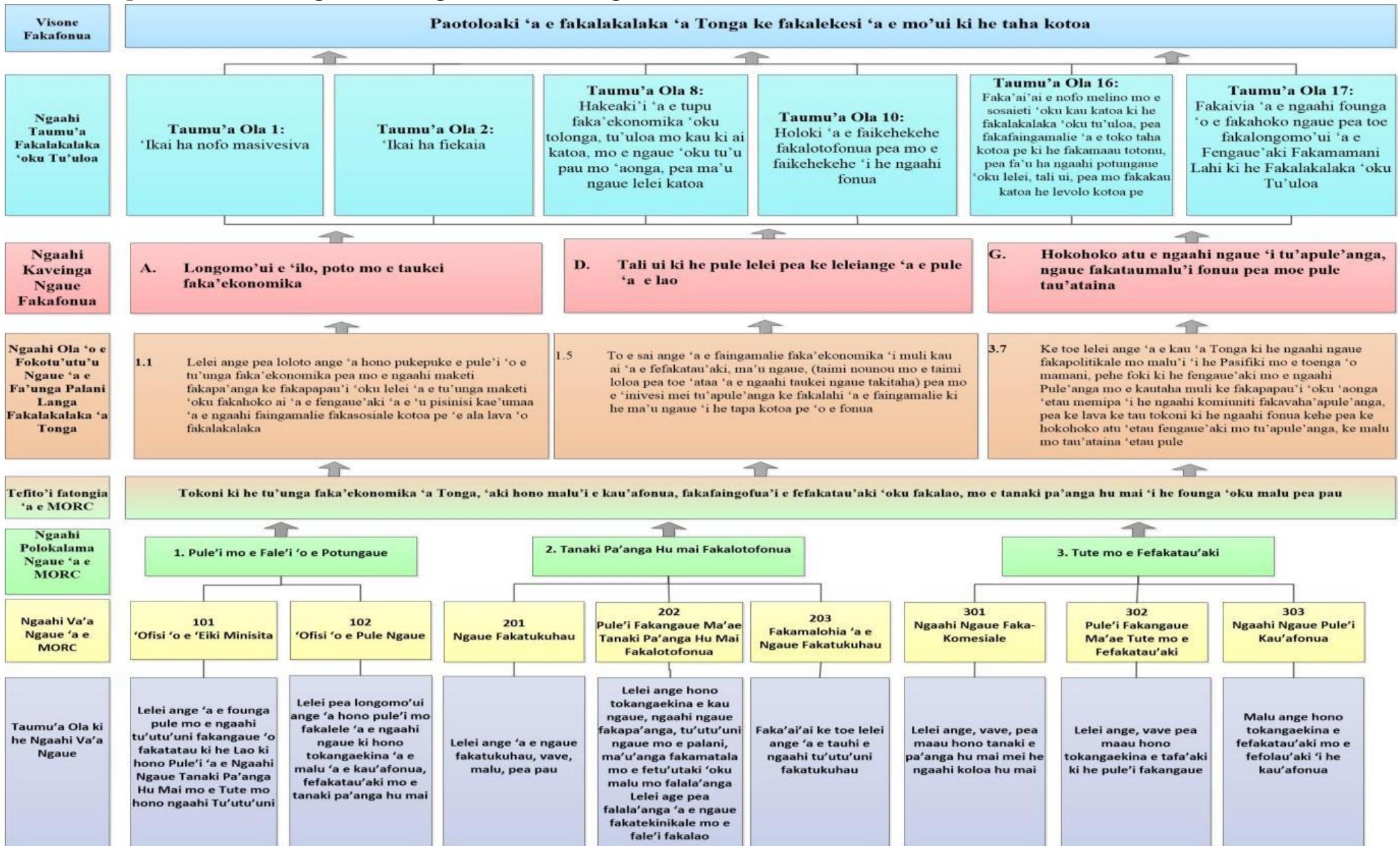
	sevesi mo e fakamatala	totongi makehe	Langa Fakalakalaka ‘a Tonga	
Ngaahi hoa ngaue ki he fakalakalaka	Fale’i, tataki, fakahinohino, sevesi mo e fakamatala	Tokoni fakalakalaka mo e fale’i	Fakahoko e ngaahi ngaue ‘oku fakapa’anga mei tu’apule’anga	Siofi e founiga hono ngaue’aki e pa’anga tokoni ki he fakalakalaka mo e fua fatongia fakalukufua

1.3 Mape ki he Hala Fononga

Ko e mape ki he hala fononga ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute, ‘oku ne fakaha mahino mai ‘a e fenapasi ‘a e ngaahi taumu’ a ola kuo fokotu’ u ki he ngaahi fungavaka ngaue, ke tokoni ki hono ngaue’ i ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga. Ko e ngaahi taumu’ a ola ko eni ‘oku fokotu’ u ia ki he ngaahi Va’ a Ngaue mo e Ngaahi Polokalama Ngaue takitaha kene tataki ‘a e ngaue ‘a e Potungaue ni ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni ‘a e lao. ‘Oku poupou mo tokoni lahi ‘a e ngaahi taumu’ a ola ko eni ke a’usia ‘a e ngaahi taumu’ a Ola Fakafonua mo e Ola Fakapotungaue ‘i he Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga.

(kataki ‘o vakai ki he 1.4.1 ‘i lalo ki he anga hono fakafelave’ i ‘a e ngaahi taumu’ a ola ke maa’usia ‘a e taumu’ a fakafonua ‘i he Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga)

Mape ki he Hala Fononga 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute

1.4 Ngaahi Taumu'a Fakalakalaka 'oku Tu'uloa

1.4.1 Poupou 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute ki he Visone mo e Ngaahi Caveinga Ngaue Fakafonua 'i he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga

'Oku poupou lahi 'aupito 'a e fakahoko fatongia 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute ki he Caveinga Ngaue Fakafonua 'e tolu mei he Ngaahi Caveinga 'e fitu 'i he Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga 'oku ha atu 'i lalo:

- A. Longomo'ui e 'ilo, poto mo e taukei faka'ekonomika
- D. Tali ui ki he pule lelei pea ke leleiange 'a e pule 'a e lao
- G. Hokohoko atu e ngaahi ngaue 'i tu'apule'anga, ngaue fakataumalu'i fonua pea mo e pule tau'ataina

'I he ngaahi tefito'i fatongia ki hono tanaki e pa'anga hu mai fakalotofonua, tokangaekina e malu 'a e kau'afonua mo hono fakafaingofua'i 'a e fefakatau'aki mo e fefolau'aki 'oku fakalao, 'oku tokoni lahi ai 'a e Potungaue ke a'usia 'a e kotoa 'o e Ngaahi Ola 'o e Fokotu'utu'u Ngaue 'a e Fa'unga Palani Langa Fakalakalaka 'o Tonga, kae tautau tefito ki he ngaahi Ola ko eni:

1.1: Leleiange pea lolotoange 'a hono pukepuke e pule'i 'o e tu'unga faka'ekonomika pea mo e ngaahi maketi fakapa'anga

Lelei ange pea loloto ange 'a hono pukepuke e pule'i 'o e tu'unga faka'ekonomika pea mo e ngaahi maketi fakapa'anga ke fakapapau'i 'oku lelei 'a e tu'unga 'o e maketi 'oku fakahoko ai 'a e fengaue'aki 'a 'uu pisinisi kae 'uma'aa 'a e ngaahi faingamalie fakasosiale kotoa pe 'e ala lava 'o fakalakalaka

1.5: Lelei ange hono a'usia 'o e fefakatau'aki fakavaha'a pule'anga, ngaue mo e 'inivesimeni muli

Toe sai ange 'a e faingamalie faka'ekonomika 'i muli kau ai 'a e fefakatau'aki, ma'u ngaue, (taimi nounou mo e taimi loloa pea to e 'ataa 'a e ngaahi taukei ngaue takitaha) pea mo e 'inivesi mei tu'apule'anga ke fakalahi 'a e faingamalie ki he ma'u ngaue 'I he tapa kotoa pe 'o e fonua.

3.7: Fakalelei'i 'a e va fekau'aki fakapolitikale, fakataumalu'i fonua 'o 'ikai ngata pe 'i he Pasifiki kae pehe pe foki mo e fakamamani lahi

Ke toe lelei ange ‘a e kau ‘a Tonga ki he ngaahi ngaue fakapolitikale mo malu’i ‘i he Pasifiki mo e toenga ‘o mamani, pehe foki ki he fengaue’aki mo e ngaahi Pule’anga mo e kautaha muli ke fakapapau’i ‘oku ‘aonga ‘etau memipa ‘i he ngaahi komiuniti fakavaha’a pule’anga, pea ke lava ke tau tokoni ki he ngaahi fonua kehe pea ke hokohoko atu ‘etau fengaue’aki mo tu’apule’anga, ke malu mo tau’ataina ‘etau pule.

Ko e fakamatala fakaikiiki ki he ngaahi poupou ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ki he Ngaahi Taumu’ a Fakalakalaka ‘oku Tu’uloa, Ngaahi Caveinga Ngaue Fakafonua mo e Ngaahi Ola ‘o e Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga ‘oku ha atu ia ‘i he tepile 2 ‘i lalo.

Tepile 2: Felave’i ‘a e Ngaahi Caveinga Ngaue Fakafonua, Ngaahi Taumu’ a Fakalakalaka ‘oku Tu’uloa, Ngaahi Ola ‘o e Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga mo e Ngaahi Taumu’ a Ola ki he Ngaahi Va’ a Ngaue

Polokalama Ngaue	Va’ a Ngaue	Taumu’ a Ola ki he Ngaahi Va’ a Ngaue	Ngaahi Ola ‘o e Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga	Ngaahi Taumu’ a Fakalakalaka ‘oku Tu’uloa	Ngaahi Caveinga Ngaue Fakafonua	Fakamatala t okoni
Polokalama 1: Pule’i mo e Fale’i ‘o e Potungaue	‘Ofisi ‘o e ‘Eiki Minisita	Lelei ange ‘a e founiga pule mo e ngaahi tu’utu’uni fakangaue ‘o fakatatau ki he Lao ki hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute mo hono ngaahi Tu’utu’uni	1.1 1.5 3.7	16	A D G	Ko e lelei ange ‘a e founiga pule, ngaahi tu’utu’uni fakangaue mo e poupou lelei ki he fakahoko fatongia ngaue, ke pouaki ‘a hono ngaue’i ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga mo e ngaahi Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Pule’anga, te ne tataki lelei ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke a’usia ha fakalakalaka

						‘oku lelei ange pea ke fakalekesi ‘a e mo’ui ki he taha kotoa pe
	‘Ofisi ‘o e Pule Ngaue	Lelei pea longomo’ui ange ‘a hono pule’i mo fakalele ‘a e ngaahi ngae ki hono tokangaekina ‘a e malu ‘a e kau’afonua, fefakatau’aki mo e tanaki pa’anga hu mai	1.1 1.5 3.7	16	A D G	Ko e lelei mo longomo’ui ange ‘a hono tataki mo fakalele ‘a e Potungaue, ‘oku tokoni lahi ia ki hono ngae’i e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga mo e ngaahi Tu’utu’uni Ngaue ‘a e Pule’anga
Polokalama 2: Tanaki Pa’anga Hu Mai Fakalotofonua	Va’ a Ngaue Fakatukuhau	Lelei ange ‘a e ngae fakatukuhau, vave, malu pea pau	1.1	8 17	A D	Ko e lelei ange ‘a e fakahoko fatongia, ‘oku mahu’inga ‘aupito ia ‘i he ngae fakatukuhau ke fakapapau’i ‘oku maau, malu pea pau ‘a e tanaki pa’anga hu mai fakalotofonua ke tokoni ki he Ngaahi Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Pule’anga mo e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga

	Va'a Pule'i Fakangaue Ma'ae Tanaki Pa'anga Hu Mai Fakalotofonua	<p>Lelei ange hono tokangaekina e kau nguae, ngaahi nguae fakapa'anga, tu'utu'uni nguae mo e palani, ma'u'anga fakamatala mo e fetu'utaki 'oku malu mo falala'anga</p> <p>Lelei ange pea falala'anga 'a e nguae fakatekinikale mo e fale'i fakalao</p>	1.1	8 10 17	A G	Ko e lelei mo longomo'ui ange 'a e fakahoko fatongia 'a e Va'a Ngaue ko eni mo e poupou lelei ki he ngaahi fokotu'utu'u nguae 'a e Potungaue mo tokangaekina 'a e fakalakalaka'i 'a e founга mo e tu'unга fakangaue, 'oku tokoni lahi ia ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a nguae fakafonua ki ha Tonga 'oku toe lelei ange.
	Va'a Fakamalohia 'a e nguae fakatukuhau	Faka'ai'ai ke toe lelei ange 'a e tauhi e ngaahi tu'utu'uni fakatukuhau	1.1	8 17	A D G	Ko hono ngae'i 'a e Palani Ngaue ki hono Fakalakalaka'i 'a e Tauhi Tu'utu'uni 'e tokoni lahi ia ke a'usia 'e he Potungaue, 'a e ngaahi faka'amu 'i he patiseti ki he lahi 'o e pa'anga hu mai ke tanaki ke tokoni ki he Fa'unга Palani Langa Fakalakalaka 'a Tonga ki ha Tonga 'oku malu, tu'uloa

						mo tu'umalie ange
Polokalama 3: Tute mo e Fefakatau'aki	Va'a ki he Ngaahi Ngaue Faka- Komesiale	Lelei ange, vave, pea maau hono tanaki e pa'anga hu mai mei he ngaahi koloa hu mai	1.1 1.2 1.3 1.5 2.6 3.a 3.4 3.7 4.3	2 8 10 17	A C D G	Ko e lelei mo longomo'ui ange 'a hono tokangaekina 'a e fefakatau'aki mo e fefolau'aki 'oku tokoni lahi 'aupito ia ki he ngaahi ngaue langa fakalakalaka mo poupou ki hono fakatupu ha 'atakai 'oku mou'i lelei ange ki ha Tonga 'oku malu, hao pea tuputupu'a
	Va'a Pule'i Fakangaue ma'a Tute mo e Fefakatau'aki	Lelei ange, vave pea maau hono tokangaekina e tafa'aki ki he pule'i fakangaue	1.1 3.1	8	A	Ko e longomo'ui ange 'a e Va'a Pule'i Fakangaue, 'oku ne fakaivia makehe 'a e Potungaue ke toe lelei ange 'enau fakahoko fatongia pea a'usia mo e ngaahi taumu'a ola 'e tokoni ko hono fakalekesi 'a e mo'ui ki he taha kotoa pe

						Ko e malu fakalukufua ‘a e fonua ‘i hono tokangaekina ‘a e tu’unga malu hotau kau’afonua, ‘oku matu’aki mahu’inga ‘aupito ia ki hono ngaue’i ‘a e ngaahi Fokotu’utu’u Ngaue mo e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘o Tonga
Va’ a ki he Ngaahi Ngaue Pule’i Kau’afonua	Malu ange hono tokangaekina e fefakatau’aki mo e fefolau’aki ‘i he kau’afonua	1.1 1.2 1.3 1.5 3.a 3.2 3.7	10 16 17	A D G		

1.4.2 Ngaahi Palani Ngaue ki he Langa Fakalakalaka

1.4.2.1 Ngaahi Kaveinga Ngaue ‘a e Pule’anga

Na’e tali ‘e he Kabinetia ‘a e ngaahi Fokotu’utu’u Ngaue ‘a e Pule’anga ki he ta’u fakapa’anga 2020/21 ke ne takiekina ‘a e ngaue ki hono fo’u ‘o e ngaahi Palani Ngaue mo Patiseti ‘o anga pehe ni: -

1. Tau’i e faito’o konatapu mo e tu’unga malu ‘o e fonua
2. Ako
3. Mo’ui
4. Langa Fakalakalaka Faka’ekonomika
5. Ngaahi Ngaue Lalahi
6. Ma’u’anga ivi, Feliliuaki ‘o e ‘Ea mo e ngaahi Faingata’a Fakaenatula
7. Ngaahi Fakalelei ki he Ngaue Fakapule’anga mo e Faka’ilekitulonika

‘Oku tukupa ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke poupou mo tokoni ki hono ngaue’i ‘a e Ngaahi Kaveinga Ngaue ‘e fitu ‘a e Pule’anga ‘oku felave’i tonu mo e ngaahi tefito’i fatongia ‘o e Potungaue’aki ‘a e ngaahi me’angae mo e ivi fakangaue ‘oku ala ma’u.

1.4.2.2 Patiseti Ngaue ki he 2020/2021-2022/2023

Ko e ngaahi taumu’ a mo e fokotu’utu’u ngaue ki he patiseti ‘o e ta’u fakapa’anga 2020/21 na’e fatu ia mei he ngaahi Kaveinga Ngaue ‘a e Pule’anga ‘oku ha atu ‘i ‘olunga. Ko e kaveinga ‘oku fakataumu’ a ki ai ‘a e patiseti ki he ta’u fakapa’anga 2020/21, “Tau ngaue fakataha ki

hono fakatupulekina ‘a Tonga ke tu’uloa mo tuputupu’ā” ‘oku ne fakaha mai ‘a e fekau mahu’inga ki he Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute mo e ngaahi kupu fekau’aki pea pehe ki he ngaahi sosaieti ‘a e mahu’inga ‘o e ngaue fakataha ki he lelei fakalukufua ma’ae kakai ‘o Tonga.

‘Oku tukupa ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke hokohoko atu hono patoloaki ‘a e ngaue fakataha mo e ngaahi pisinisi pea pehe ki he kakai totongi tukuhau ‘o e fonua, ke langa hake ‘a e fakalakalaka ke tau a’usia ‘a e Visone Fakafonua ‘oku tukumai ‘e he Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga “*Paotoloaki ‘a e fakalakalaka ‘o Tonga ke fakaleksi ‘a e mo’ui ki he taha kotoa*”.

Ko e fakamatala fakaikiiki ki he ngaahi tokoni ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ki he ngaahi Kaveinga Ngaue ‘a e Pule’anga mo hono Founga Fakapa’anga he Patiseti ‘oku fakaha atu ia ‘i he tepile ‘i lalo.

Tepile 3: Tokoni ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ki he Ngaahi Kaveinga Ngaue ‘a e Pule’anga

Polokalama	Va’ā Ngaue	Taumu’ā Ola ki he Ngaahi Va’ā Ngaue	Ngaahi Kaveinga Ngaue & Founga Fakapa’anga ‘i he Patiseti	Fakamatala tokoni
Pule’i mo e Fale’i ‘o e Potungaue	‘Ofisi ‘o e Eiki Minisita	Lelei ange ‘a e founga pule mo e ngaahi tu’utu’uni fakangaue ‘o fakatatau ki he Lao ki hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute	Langa fakalakalaka faka’ekonomika, Tau’i e faito’o konatapu mo e tu’unga malu ‘o e fonua, Mo’ui mo e Ngaahi fakalelei ki he nguae fakapule’anga mo e faka’iletulonika	Ko e lelei ange founga taki mo longomo’ui ange ‘a e ngaahi tu’utu’uni nguae ‘oku ne pule’i ‘a e Potungaue, ko e lahi ange ia ‘a e faingamalie ki he Potungaue ke ne a’usia ‘ene Ngaahi Taumu’ā Ola mo tokoni ki he Ngaahi Kaveinga Ngaue ‘a e Pule’anga ke fakatupulekina ‘a e tu’uloa mo e tuputupu’ā ‘a Tonga
	‘Ofisi ‘o e Pule Ngaue	Lelei pea longomo’ui ange ‘a hono pule’i mo fakalele ‘a e ngaahi nguae ki hono tokangaekina ‘a e malu ‘a e kau’afonua, gefakatau’aki mo	Langa fakalakalaka faka’ekonomika, Tau’i e faito’o konatapu mo e tu’unga malu ‘o e fonua, Mo’ui mo e Ngaahi fakalelei ki he nguae	Ko e lelei mo longomo’ui ange ‘a e founga fakalele nguae, ‘oku tokoni lahi ia ki hono fakalakalaka’i ‘a e fakahoko nguae ke to e lelei ange pea a’usia ‘a e ngaahi Taumu’ā Ola

		e tanaki pa'anga hu mai	fakapule'anga mo faka'ilekitulonika	
Tanaki Pa'anga Hu Mai Fakalotofonua	Va'a Ngaue Fakatukuhau	Lelei ange 'a e ngaue fakatukuhau, vave, malu pea pau	Langa fakalakalaka faka'ekonomika	Ko e founга ngaue fakatukuhau 'oku lelei mo falala'anga, 'oku matu'aki mahu'inga 'aupito ia ki hono tokonga'i mo tanaki 'a e pa'anga hu mai fakalotofonua. Ko e lelei ange tanaki pa'anga fakalotofonua, ko e faingamalie ange ia 'a e pa'anga ngaue 'a e Pule'anga ki he ngaahi palani ngaue ki he langa fakalakalaka
	Pule'i Fakangae Ma'ae Tanaki Pa'anga Hu Mai Fakalotofonua	Lelei ange hono tokangaekina e kau ngaue, ngaahi ngaue fakapa'anga, tu'utu'uni ngaue mo e palani, ma'u'anga fakamatala mo e fetu'utaki 'oku malum o falala'anga Lelei ange pea falala'anga 'a e ngaue fakatekinikale mo e fale'i fakalao	Langa fakalakalaka faka'ekonomika, Ngaahi fakalei ki he ngaue fakapule'anga mo faka'ilekitulonika	Ko e longomo'ui mo lelei ange 'a e poupou 'a e Va'a Pule'i Fakangae ki he fakalele ngaue, 'oku tokoni lahi ia ki hono fakaivia 'a e ngaahi ngaue ki he tanaki pa'anga hu mai fakalotofonua ke a'usia 'a e ngaahi faka'amu ki he Taumu'a Ola
	Fakamalohia 'a e Ngaue Fakatukuhau	Faka'ai'ai ke toe lelei ange 'a e tauhi e ngaahi tu'utu'uni fakatukuhau	Langa fakalakalaka faka'ekonomika	Patoloaki hono tauhi e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakatukuhu ke fakapapau'i 'oku totongi 'e he tokotaha kotoa pe 'ene tukuhau ki he Pule'anga
Tute mo e Fefakatau'aki	Ngaahi Ngaue Faka- Komesiale	Lelei ange, vave pea maau hono tanaki e pa'anga hu mai mei he ngaahi koloa hu mai	Langa fakalakalaka faka'ekonomika, Mo'ui, Tau'i e faito'o kongatapu mo e tu'unga	Tokoni ki hono fakafaingofua'i 'a hono hu mai e ngaahi koloa 'oku fakalao ke tokoni ki he langa faka'ekonomika. 'Oku

			malu ‘o e fonua pea pehe ki he ngaahi Fakalelei ki he Ngaue Fakapule’anga mo faka’ilekitulonika	‘i ai ‘a e tokoni ki hono faka’ai’ai e fokotu’u pisinisi mo e ngaahi ngaue langa fakalakalaka faka’ekonomika. ‘Oku faka’ataa ‘a e tute mei he lisi ‘o e ngaahi koloa hu mai kuo ‘osi fakangofua ke tokoni ki hono fakatupulekina e langa faka’ekonomika
Pule’i Fakangaue Ma’ae Tute mo e Fefakatau’aki	Lelei ange, vave pea maau hono tokangaekina e tafa’aki ki he pule’i fakangaue	Langa Fakalakalaka Faka’ekonomika, Tau’i e faito’o konatapu mo e tu’unga malu e fonua pea pehe ki he Ngaahi Ngaue fakalelei ki he ngaue fakapule’anga mo faka’ilekitulonika	Poupou mo tokoni ke fakafaingofua’i ‘a e ngaahi fiema’u fakangaue kotoa pe ki hono fakalele lelei ‘a e ngaahi ngaue faka- komesiale kae ‘uma’ a ‘a e ngaue ngaue fekau’aki mo hono tokangaekina ‘a e tu’unga malu ‘o e kau’afonua	
Ngaahi Ngaue Pule’i Kau’afonua	Malu ange hono tokangaekina e fefakatau’aki mo e fefolau’aki ‘i he kau’afonua	Tau’i e faito’o konatapu mo e tu’unga malu ‘o e fonua	Malu’i e kau’afonua mei hono hu mai ‘a e faito’o konatapu, koloa mo e ngaue ‘oku ‘ikai fakangofua ‘e he lao pea pehe ki he ngaahi pa’anga ‘uli ‘oku ma’u ‘i he founiga kaka mo ta’efakalao. ‘Ikai ko ia pe, ka ‘oku ‘i ai e tokanga mavahe ke fakapapau’i ko kinautolu ‘oku fefakatau’aki koloa mo fefolau’aki, ‘oku nau talangofua kakato ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e lao ki hono pule’i mo malu’i e kau’afonua	

2 Fakamatala kakato ki he Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute

‘Oku kei hokohoko atu pe ‘a e tukupa ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke fakahoko hono ngaahi tefito’i fatongia ‘oku tu’utu’uni’i ‘e he lao ki he fonua ‘o hange ko ia ‘oku ha atu ‘i lalo:

1. Ke malu’i ‘a e kau’afonua;
2. Ke fakafaingofua’i ‘a efefakatau’aki mo e fefolau’aki ‘oku fakalao;
3. Ke tanaki e pa’anga hu mai fakalotofonua ‘i he founiga ‘oku malu pea pau ma’ae Pule’anga Tonga.

‘Oku tukupa ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke fakalelei’i mo fakalakalaka’i ‘a e ngaahi fakahoko fatongia ki he kakai mo e Pule’anga ‘o Tonga. ‘Oku kei hokohoko atu pe ‘a e poupou kakato ki he ngaahi palani langa fakalakalaka ‘a e Pule’anga ‘oku felave’i tonu mo e ngaahi tefito’i fatongia ‘oku tu’utu’uni’i ‘e he lao, ke a’usia ‘a e Visone Fakafonua ‘oku fokotu’u mai ‘i he Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka Fakafonua ‘a Tonga, “*Paotoloaki ‘a e fakalakalaka ‘o Tonga ke fakalekesi ‘a e mo’ui ki he taha kotoa*”.

VISONE: Ke fakatokanga’i ko e Potungaue lelei taha eni ‘i he ngaahi Potungaue kotoa ‘a e Pule’anga

‘I hono fakahoko ‘a e ngaahi tefito’i fatongia ‘oku tu’utu’uni’i ‘e he lao, ‘oku kei tukupa ai pe ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ke hoko ko e Potungaue fakahoko fatongia lelei taha ia ‘i he kotoa ‘o e ngaahi Potungaue ‘a e Pule’anga. Ko e Visone ko eni ‘oku fenapasi ia mo e Visone Fakafonua ‘oku fokotu’u mai ‘e he Fa’unga Palani ki he Langa Fakalakalaka ‘a Tonga II, “*Paotoloaki ‘a e fakalakalaka ‘o Tonga ke fakalekesi ‘a e mo’ui ki he taha kotoa*”.

‘Oku ho’ata mei he Visone ko eni ‘a e tefito’i mo’oni ko eni, ‘oku hoko ‘a e Potungaue fakahoko fatongia lelei taha ke ne fakatupu ha ngaahi liliu lahi ‘aupito ‘e matu’aki tokoni ki hono fakatupulekina ‘a e fonua fakalukufua.

MISIONA: Ke fokotu’u pea paotoloaki ‘a e founiga ngaue faka-polofesinale ma’olunga taha pea mo ha vaa fengae’aki lelei mo e ngaahi kupu fekau’aki

Ko Misiona ko eni ‘oku ne fakaha mahino mai ai ‘emau taumu’ a ngaue ma’ae fonua. ‘Oku ne fakamamafa’i ‘a e fatongia mahu’inga ‘oku fataki ‘e he Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute ‘i hono ngaue’i ‘a e Fa’unga Palani Langa Fakalakalaka ‘a Tonga ke a’usia ha fakahoko ngaue mo ha ola ‘oku toe lelei mo longomo’ui ange ma’ae lelei fakalukufua ‘a e fonau.

Ko e Visone ko eni, na’e fatu pea fokotu’u ia ‘e he Pule Ngaue ke hoko ko e siate folau ma’ae Potungaue pea poupou kakato ki ai mo e kau ngaue. ‘Oku tukupa ‘a e Potungaue ke ngaue’i

‘ene Visone mo e Misiona pea ke fakaivia ‘a e ngaahi ngaue ke fakalakalaka’i ‘a e fakahoko fatongia. Ko e laumalie ngaue ia mo e faka’amu ‘a e Potungaue ke hoko ko e Potungaue lelei taha ia ‘i he tapa kotoa pe ‘o e fakahoko fatongia, ‘o tatau pe ‘i he Va’ā Tanaki Pa’āngā Hu Mai Fakalotofonua mo e Va’ā ki he Tute mo e Fefakatau’aki.

Ko e taimi totonu pe eni ke fakafo’ou pea fakalakalaka’i ‘a e Potungaue ke ne a’usia ‘a e lelei taha ‘o e fakahoko fatongia mo e ngaahi taumu’ā ola ma’ae lelei fakalukufua ‘a e fonua.

MAKATU’UNGA NGAUE

‘Oku fakatefito ‘a e fua fatongia ‘a e Potungaue ‘i he ngaahi makatu’unga ngaue ko eni:

1. Pule’i mo tataki - Ke malava ‘e he tokotaha ngaue ‘o ikuna’i e ngaahi pole fakangaue, hoko ko e taki lelei ki he ngaue pea tokoni ki hono fakalakalaka’i ‘a e tu’unga fakahoko fatongia ‘a e kau ngaue ke toe lelei ange
2. ‘Ata ki tu’ā - Fakapapau’i ‘oku ho’ata ki tu’ā ‘a e fakahoko fatongia mo e fai tu’utu’uni ‘a e Potungaue ‘i he founiga ‘oku falala’āngā, pau pea mo maaū
3. Tali ui - Ke fakahoko ‘a e fatongia ngaue ki he lelei taha pea ke hoko ia ko ho’o ngaue keke tokanga ki ai pea ke mateuteu foki keke tali ‘a e ngaahi pole ‘o e ngaue ko ia
4. Falala’āngā - Ke matu’aki tokanga ‘aupito ke fakahoko ‘a e fatongia ngaue ‘i he founiga ‘oku falala’āngā, mo’oni mo e totonu ma’u pe
5. Faitotonu - Ke lea mo ngaue ‘i he mo’oni mo e totonu ma’u pe
6. Faka’apa’apa - Ke faka’apa’apa’i ma’u pe ‘a e kaunga ngaue, ngaahi kupu fekau’aki mo e kakai fakalukufua
7. Tukupa ki he fakahoko fatongia - Ke fakahoko ‘a e fatongia ngaue ‘i he anga fakatokilalo mo e loto taliangi ‘i hono ngaue’i e fonua
8. Talui ki he fatongia - Ke tali ui pea talangofua ma’u pe ki he ngaahi fiema’u fakangaue ‘a e Potungaue
9. Fakamaau totonu - Ke kanokato ‘a e fakamaau totonu mo e mo’oni ‘i he fakahoko fatongia pea ‘ata’ataa ma’u pe mei he fai hala

2.1 Taumu'a Ola 'a e Potungaue 'i hono vahevahe ki he ngaahi Va'a Ngaue

Tepile 4: Taumu'a Ola 'a e Polokalama 1 'i hono vahevahe ki he Va'a Ngaue

Polokalama	Taumu'a Ola	Ngaahi Fatongia Ngaue	Va'a Ngaue
	<p>Lelei ange 'a e founiga pule mo e ngaahi tu'utu'uni fakangaue 'o fakatatau ki he Lao ki hono Pule'i 'a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute mo hono ngaahi Tu'utu'uni</p>	<p>Lao mo e ngaahi Tu'utu'uni</p> <p>Lipooti 'o e Fakamatala Fakata'u mo e Palani Ngaue mo e Patiseti</p>	Minisita
Polokalama 1: Pule'i & fale'i e Potungaue	<p>Lelei pea longomo'ui age 'a hono pule'i mo fakalele 'a e ngaahi ngaue ki hono tokangaekina 'a e malu 'a e kau'afonua, gefakatau'aki mo e tanaki pa'anga hu mai</p>	<p>Fakahu / fakamatala'i 'a e Lipooti 'o e Fakamatala Fakata'u, Palangi Ngaue Fakata'u, mo e Palani Ngaue (ta'u tolu) mo e Patiseti ki he Potungaue Pa'anga, Komisoni 'a e Kau Ngaue Fakapule'anga mo e 'Ofisi 'o e 'Eiki Palemia</p> <p>Tokanga'i mo hono fakalele 'a e ngaue ki he tanaki pa'anga hu mai fakalotofonua mo e tute pea pehe ki hono malu'i 'a e kau'afonua</p> <p>Fale'i mo hono tuku atu ha ngaahi fakamatala felave'i mo e tukuhau fakalotofonua mo e tute ki he ngaahi kupu fekau'aki</p>	Pule Ngaue

Tepile 5: Taumu'a Ola 'a e Polokalama 2 'i hono vahevahe ki he ngaahi Va'a Ngaue

Polokalama	Taumu'a Ola	Ngaahi Fatongia Ngaue	Va'a Ngaue
		Vaá ngaue ki tuá	Va'a Ngaue Fakatuhau (Tafa'aki ki hono Tokangaekina 'a e Kau Totongi Tuhau)
		Tokangaekina e kakai totongi tukuhau	
		Ngaue fakataki	
		Tohi kole fakaátaa moúa tukuhau	
		Fakahú á e ngaahi fakamatala tukuhau ki he sisitemi faka-komipiuta	
		Lesisita fika tukuhau mo e ngaahi lekooti	
		Ngaue ki hono fakapapauí á e ngaahi fakamatala tukuhau	
		Tauhi mo tokangáí á e ngaahi fakamatala tukuhau	
		Ngaue fakataki	
		Lesisita mo e ngaue ki he ngaahi fakamatala tukuhau	
		Tokangaekina e kakai totongi tukuhau	
		Tokangaekina e vaa fengaeáki mo e ngaahi monuía á e kau memipa Heilala	
		Siofi pea fakapapauí á e ngaahi matavaivai he fakamatala tukuhau á e kau pisinisi lalahi	
		Vakaií e ngaahi fakamatala tukuhau	
		Moúa mo e fakamatala tukuhau	
		Ngaue fakataki	
		Tohi kole fakaátaa moúa	
		Fakahú á e ngaahi fakamatala tukuhau ki he sisitemi faka-komipiuta	
		Lesisita	
		Fakapapauí á e fakamatala Tukuhau Taófi mo e Tukuhau Vahenga	

	Tauhi mo tokangaí e ngaahi fakamatala tukuhau	
	Ngaue fakataki	
	Vaá ngae ki tuá	
	Tokangaekina e kakai totongi tukuhau	
	Paánga hu mai	
	Patiseti ki he ngaahi fakamole	
	Koloa mo e naunau	
	Tokangaekina e vaa fakangaue mo e kau ngae	
	Polokalama Ako fakalakalaka	
	Moúa tukuhau	
	Fakamatala tukuhau	
	Fakapapauí e ngaahi fakamatala tukuhau	
Lelei ange hono tokangaekina e kau ngae, ngaahi ngae fakapaánga, tuútuúni ngae mo e palani, maú'anga fakamatala mo e fetuútaki óku malu mo falalaánga	Tokangaí e paánga hu mai fakalotofonua	Va'a Pule'i Fakangaue Ma'ae Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua (Tafaáki ki he Ngaue Fakapaánga mo e Koloa)
	Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	
	Fakapapauí óku fakahoko á e ngaue ó fakatatau ki he ngaahi tu'utuúni ngae he taimi kotoa pe	
	Teuteu á e patiseti fakaangaanga ki he lahi ó e paánga hu mai ke tanaki mo e fakamole ki he taú	
	Tokangaí hono lekooti mo tauhi á e ngaahi koloa mo e naunau, ó fakatatau ki he tuútuúni ngae	
	Teuteu á e Palani Fakataú ki he Fakatau Fakapuleángaa pea fakapapauí óku fakahoko ia ó fakatatau mo e tuútuúni ngae	
	Ngaue ki hono tokangaí mo muimuií á e maú ngae á e kau ngae mo énau ngaahi monuía fakangaue	
	Ngaue ki hono fakatokolahi á e kau ngae á e Potungaue	Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tanaki Pa'anga Hu Mai Fakalotofonua (Tafaáki ki hono Tokangaekina á)
	Ngaue ki hono fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngae	

	<p>Ngaue ki hono fakalele, lipooti mo muimuií e ngaue ki hono sivií á e fakahoko fatongia á e tokotaha ngaue</p> <p>Fakapapauí óku malu á e ngaahi fakamatala ngaue á e kau ngaue</p> <p>Ngaue ki hono tokangaí á e ngaahi meálele mo e fefonongaáki</p> <p>Tokangaí mo maluí á e ápi ngaue he taimi óku tuku pe íkai fai ai ha ngaue</p> <p>Tauhi e ófisi ke maá mo malu maú pe</p> <p>Tokoni ki he ngaahi fiemaú fakangaue ‘oku felavaí tonu mo e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia</p> <p>Faleí mo e palani fakatekinikale</p> <p>Fakalakalakaí á e ngaahi polokalama mo e meá ngaue fakatekinolosia</p> <p>Fakapapauí pea muimuií óku malu áupito á e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia óku ngaueáki ki he maú ánga fakamatala mo e fetuútaki</p> <p>Ngaue ki hono tokangaí e ngaahi fakamatala</p> <p>Palani ki hono fakahaofi á e ngaahi fakamatala mei ha fakatamaki é hoko í he kaha’u</p> <p>Faleí mo hono fatu e ngaahi tuútuúni fakatukuhau</p> <p>Ngaue faka-sekelitali ki he Komiti Pule (Governance Modernization Committee)</p> <p>Tokoni ki he Vaá Ngaue Fakatukuhau mo e Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau ki hono foú e ngaahi poloseki ke tokoni ki hono fakalakalakaí mo fakamalohia á e tanaki paánga hu mai fakalotofonua</p> <p>Palani mo e ngaahi lipooti</p>	<p>e Kau Ngaue mo e Ngaue Fakatukuhau)</p>	
	<p>Lelei ange pea falalaánga á e ngaue fakatekinikale</p>	<p>Ngaahi Lao Tukuhau</p> <p>Ngaahi ako fekauáki mo e ngaahi Lao Tukuhau</p> <p>Ngaahi Tuútuúni Fakatukuhau</p> <p>Ngaahi tuútuúni fakalao</p>	<p>Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua (Ngaue Fakatekinolosia mo e Fetuútaki)</p>
			<p>Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua (Tafaáki ki he Tuútuúni mo e Palani Ngaue Fakatukuhau)</p>
			<p>Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua</p>

	mo e faleí fakalao	Ngaahi faleí faka-tekinikale mo e faleí fakalao	(Tafaáki ki he Faleí mo e Ngaue Fakalao)
		Fakamalohia á hono tauhi e ngaahi tuútu’uni á e Lao ki he Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua	
		Ngaahi tohi tangi	
Fakaáiái ke toe lelei ange á e tauhi e ngaahi tuútuúni fakatuhau		Tokangaekina ó e fika mo e fakamatala ó e ngaahi vaivaiángá ó e tauhi tuútuúni fakatuhau	Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatuhau (Tafaáki ki hono Tokangaekina e Ngaahi Matavaivai he Tauhi Tuútuúni Fakatuhau)
		Lelei ange hono vakaií ó e ngaahi matavaivai pea mo hono solovaángá	
		Faú ó e piokalafi tauhi tuútuúni tukuhau á e tokotaha totongi tukuhau	
		Fatu e Palani Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni Tukuhau	
		Polokalama ki hono siofi mo muimuií á e tauhi tuútuúni tukuhau	
		Ngaue fakataki	
		Átitá Kakato	
		Átitá Taautaha	
		Fakatotolo	
		Totongi fakafoki ó e Tukuhau Ngaueáki	
		Ngaue fakataki	
		Tokangaekina á e ngaahi moúa tukuhau	
		Tokangaekina á e ngaahi fakamatala tukuhau	
		Tokangaekina e Tohi Moúa Tukuhau	
		Tokangaekina á e totongi tukuhau á e kakai óku í ai honau tuúnga makehe í he sosaieti	
		Tokangaekina á e Tohi Fakaátaa Tukuhau	
		Ngaue fakataki	

Tepile 6: Taumuá Ola á e Polokalama 3 í hono vahevahe ki he ngahi Vaá Ngaue

Polokalama	Taumuá Ola	Ngaahi Fatongia Ngaue	Vaá Ngaue
Polokalama 3: Tute mo e Fefakatauáki To	Lelei ange, vave pea maau hono tanaki e pa'anga hu mai mei he koloa hu mai	<p>Ngaue ki he ngaahi tauhiánga koloa faka-kasitomu, ke fakapapauí óku tonu e founiga ki hono tokangaí, sivi mo fakaátaa á e ngaahi koloa ko eni</p> <p>Sivi ó e ngaahi uta</p> <p>Ngaue ki hono vakaií mo puleí á e uta óku tauhi he fale tauhiánga faka-kasitomu</p> <p>Ááhi mo fakapapauí e tauhi tuútuúni faka-kasitomu</p> <p>Fakapalanisi e lekooti ó e ngaahi koloa tauhi</p> <p>Muimuií e tuúnga malu mo totonu óku í ai e ngaahi koloa óku tauhi he ngaahi fale tauhiánga koloa faka-kasitomu</p> <p>Ngaue ki hono fakaátaa á e koloa lolo mo e kasa</p> <p>Ngaue ki he ngaahi laiseni (Broker/AA/Warehouse)</p> <p>Fatu mo vakaií e ngaahi tuútuúni ngaue ki he teulifi (tariff)</p> <p>Sivi mo fakapapauí óku tonu á e ngaahi pepa ngaue óku fakahu mai ke fakaátaa áki á e ngaahi koloa hu mai</p> <p>Totongi uta koloa hu mai</p> <p>Talitali kakai lelei</p> <p>Vakaií é HS</p> <p>Ngaue ki he teulifi</p> <p>Fatu e ngaahi aleapaufefakatauáki fakavahaá puleángá (Market Access Offer)</p> <p>Fakapapauí óku tonu mo maau á e mahuíngá ó e koloa í he lisi ó e fefakatauáki fakavahaá puleángá</p> <p>Fakahoko e ngaahi ako felaveí mo e PACER PLUS</p> <p>Tokangaí mo fakaleleií á e ngaahi tala mahuíngá ki he koloa hu mai</p> <p>Tokangaí e tauhiánga fakamatala ki he ngaahi tala mahuíngá</p>	<p>Váa ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale (Tafaáki ki he Puleí Ngaue Faka-Komesiale)</p> <p>Váa ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale (Tafaáki ki he Tuútuúni Ngaue Fefakatauáki)</p>

	Ngaue ki hono fakakalakalasi mo fakaílongaí e ngaahi koloa óku fokotuú mai í he ngaahi Aleapau ki he Fefakatauáki Fakavahaá Puleángua	
	Tuku atu e ngaahi tuútuúni fakalao (Public Rulings)	
	Ngaue ki he ngaahi pepa faka-kasitomu óku fakahu mai mei he kau memipa Heilala	
	Tokangaí á e poloseki AEO	
	Fakahoko e ngaahi faleí fakalao	
	Vakaií e ngaahi aleapau pea fakamoóni	
	Fatu e lao, tuútuúni ngaue mo e founiga ki he fakahoko ngaue	
	Fakahoko á e fakataha fakafonua é tolu felaveí mo e Lao Fakaangaanga ki he Tute	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale (Tafaáki ki he Lao)
	Memipa he RKC	
	Áve ki he Fakamaauánga á e ngaahi fakaílo sivile óku felave'i mo e tukuhau, tute mo e koloa taé fakalao	
	Ngaue ki he Fakamaauánga Fakatukuhau	
	Ngaue ki hono fokotuú á e poloseki faka-kasitomu fakamamani lahi ko e ASYCUDA	
	Poloseki ki hono fakaleleií e ngaahi meá ngaue faka-tekinikale	
	Poloseki ki he tuútuúni ngaue Telifi	
	Poloseki ngaue fekauáki mo e ngaahi pepa faka-kasitomu	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale (Tafaáki ki he Fakamatala mo e Fetuútaki Fakatekinolosia)
	Tokangaekina mo fakalakalakaí á e ngaahi meá ngaue faka-tekinolosia	
	Tokangaekina mo fakalakalakaí á e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia	
	Tokoni ki he ngaahi fiemaú fakangae 'óku felavaí tonu mo e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia	
	Vakaií e Palani Fakataú ki he Ngaahi Fakalelei ki he Meá Ngaue Fakatekinolosia	
	Tokangaí mo puleí á e tuúnga malu óku í ai á e fetuútaki (network)	
	Poupou mo e tokoni fakatekinikale á e NII	

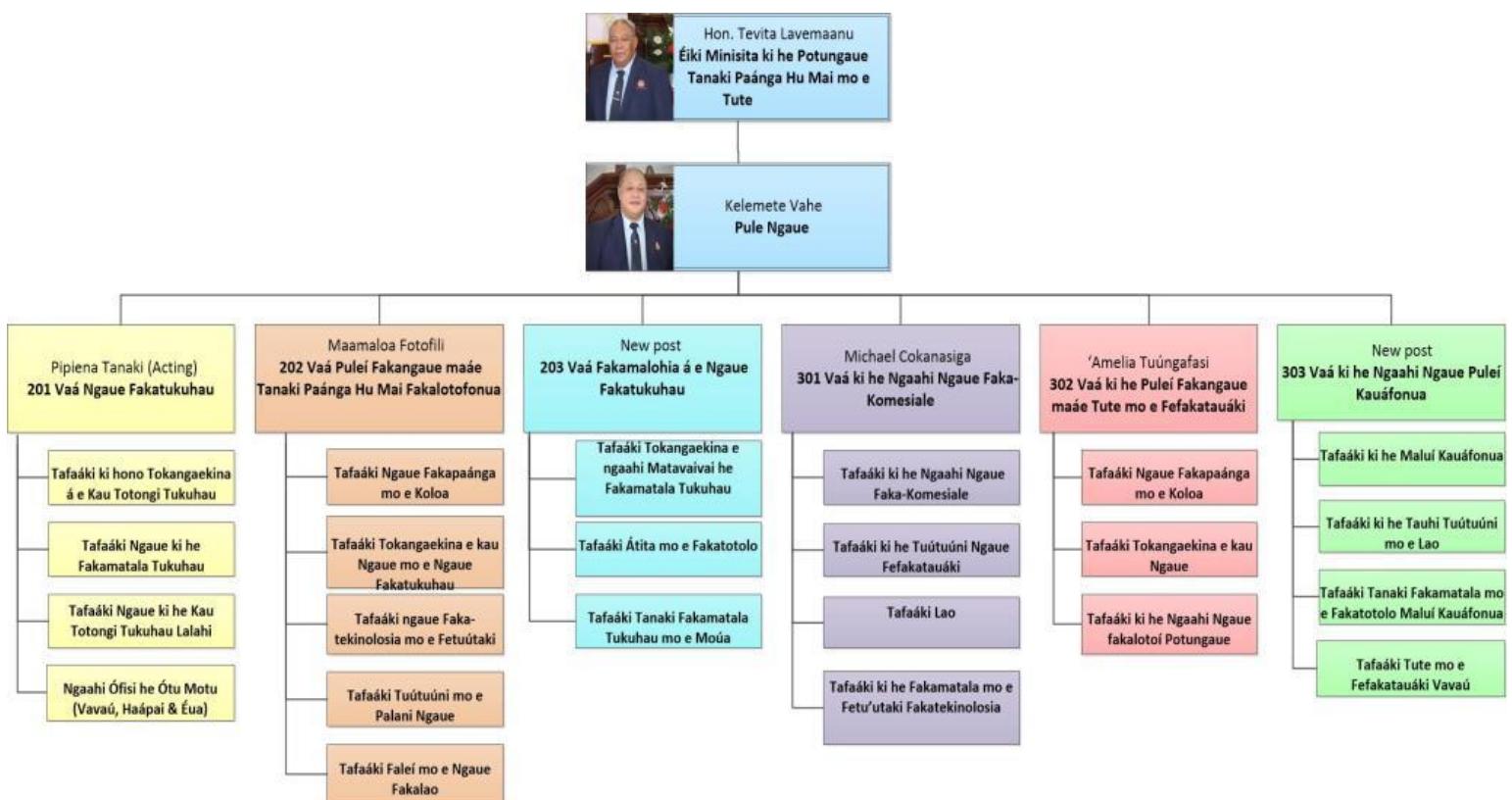
		Ngaue ki he peesi intaneti á e Potungaue (website)	
		Fouú mo fakalakalakaí á e ngaahi polokalama faka-komipiuta	
		Sivií mo fakapapauí óku tonu e ngaahi fakamatala ki muá pea fakahoko e ngaue	
		Ngaue ki hono fakapapauí óku tonu e fakamatala	
		Ngaue ki hono fakapapauí óku tonu pea moóni á e ngaahi fakamatala óku fakahui mai í he ngaahi pepa ngaue faka-kasitomu	
Lelei ange, vave pea maau hono tokangaekina e tafaáki ki he puleí fakangaue		Tokangaí e tanaki paánga hu mai fakalotofonua mei he tute mo e gefefakatauáki	
		Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki (Tafaáki ki he Ngaue fakapaánga mo e koloa)
		Teuteu e patiseti fakaangaanga ki he lahi ó e paánga hu mai ke tanaki mo e fakamole ki he taú	
		Teuteu e Palani Fakataú ki he Fakatau Fakapuleángaa pea fakapapauí óku fakahoko ia ó fakatatau mo e tuútuúni ngaue	
		Tokangaí hono lekooti mo tauhi ‘a e koloa mo e naunau ó fakatatau ki he tuútuú ni ngaue	
		Muimuií mo lipooti e ngaahi moúa	
		Ngaue ki hono tokangaí mo muimuií e maú ngaue á e kau ngaue mo énau ngaahi monuía fakangaue	Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki (Tafaáki ki he Ngaue fakapaánga mo e koloa)
		Ngaue ki hono fakalele, lipooti mo muimuií e ngaue ki hono sivií á e fakahoko fatongia á e tokotaha ngaue	
		Fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaue	
		Ngaue ki hono fakatokolahí á e kau ngaue á e Potungaue	
		Tokangaí e tuúnga malu óku í ai e ngaahi meá ngaue ki he gefefonogaáki	Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki (Tafaáki Tokangaekina á e ngaue fakaloto potungaue)
		Tauhi e ófisi ke maá	
		Maluí e ngaahi fakamatala mo e pepa faka-kasitomu	

		Siofi mo fakamalohia á e ngaahi fakangatangata COVID-19 he kauáfonua	
		Maluí mo leóhi e ngaahi fakangatangata ki he kauáfonua mo e potu tahi	
		Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e kau pasese ‘i he kauáfonua mei he ngaahi fefolauáki fakavahaá puleángá ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	
		Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e vakatahi mo e vakapuna í he fefolauáki fakavahaá puleángá ó fakatatau ki he tuútuú ni ngaue	
		Sivií e ngaahi uta mo e koloa kotoa pe óku hu mai he malaé vakapuna	
		Tokangaí e ngaahi uta mo e koloa óku hu mai he kauáfonua pea pehe ki hono fakaáuha	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua (Tafaáki ki hono Maluí Kauáfonua)
	Malu ange hono tokangaekina e fefakatauáki mo e fefolauáki í he kauáfonua	Maluí e kauáfonua mo e ngaahi ngaue óku fakahoko ai	
		Tokangaí mo fakaátaa e ngaahi vaka iiki óku fakataumuá ki Haápai	
		Tokangaí e fefolauáki e ngaahi vakatahi fakalotofonua ki Niua	
		Tokangaí e fefolauáki e ngaahi vakatahi fakalotofonua ki Éua	
		Sivií e ngaahi uta koloa hu mai kotoa pe ke fakapapauí e ngaahi koloa óku ómai (non-intrusive inspection)	
		Átitáí e ngaahi matavaivai e ala tuú laveangofua ai á e Potungaue	
		Fatu pea vakaií á e ngaahi Founa Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni	
		Vakaí á e ngaahi founa fakahoko ngaue (SOPs)	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua (Tafaáki Fakamalohií Tauhi Tuútuúni mo e Lao)
		Teuteu á e Lipooti Faka-Kuata felaveí mo e ngaahi matavaivai í hono puleí á e kauáfonua mo e fefakatauáki	
		Teuteu á e Lipooti Vaeua Taú felaveí mo e ngaahi Fakamatala ki he Kau Totongi Tukuhau ki he PCA	
		Vakaií á e Palani Ngaue Átitá Fakataú	
		Fakahoko á e ngaue fakaátita kakato	

	Ngaue ki hono fakafoki á e ngaahi totongi Tukuhau Ngaueáki	
	Poloseki ngaue ki hono fakaáiái e tukuange tauátaina e fakamatala	
	Ngaueí á e faúnga palani ki hono fakalakalakaí á e tauhi tuútuúni	
	Ngaue fakatotolo fakaátita	
	Tokangaekina e ngaahi moúa tukuhau	
	Fatu e ngaahi Founga Ngaue Fakatotolo Maluí Kauáfonua mo fengaeáki vaofi mo e ngaahi kupu fekauáki	
	Teuteu e Lipooti Vaeua Taú felaveí mo e ngaahi matavaivai í hono malui á e kauáfonau	
	Ngaahi fakatotolo fakapulipuli	
	Aleaí ha ngaahi fakatotolo fakapulipuli ke hua e ngaahi vaka	
	Ngaahi ngaue fakatotolo makehe	
	Fakamalohia á e ngaue fakataha fakafonua ki he ngaahi fakatotolo maluí kauáfonua	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua (Tafaáki ki he Tanaki Fakamatala mo e Fakatotolo Maluí Kauáfonua)
	Fakamalohia á e ngaue fakataha mo e ngaahi hoa ngaue mei muli ki he ngaahi fakatotolo maluí kauáfonua	
	Ngaahi polokalama ke fakaílo ki he kakai ó e fonua á e ngaue ki hono tauí á e faitoó konatapu	
	Aleaí mo fokotuútuú ha ngaue fakataha mo e ngaahi kupu fekauáki ke maluí á e kauáfonua	
	Ngaahi fakatotolo	
	Puke mo tauhi e ngaahi koloa taéfakalao	
	Tauhi mo tokangaí e ngaahi fakamatala felaveí mo e ngaahi fakatotolo	
	Tafaáki ngaue tokoni ki he ngaahi fakatotolo	
	Tokateu ki he ngaahi fakatotolo	
	Tokangaí e paánga hu mai	Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua (Tafaáki Tute mo e Fefolauáki Vava'u)
	Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	
	Tokangaí hono lekooti mo tauhi á e ngaahi koloa mo e naunau, ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	

		Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e kau pasese ‘i he kauáfonua mei he ngaahi fefolauáki fakavahaá puleángá ó fakatatau ki he tuútuúni ngae	
		Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e vakatahi, vakapuna mo e koloa í he fefolauáki fakavahaá puleángá ó fakatatau ki he tuútuú ni ngae	
		Sivií mo puleí e ngaahi uta í malaévakapuna	
		Tokangaekina e ngaahi uta mo e koloa ke fakaáuha	
		Maluí e kauáfonua mo e ngaahi fakatotolo	

2.2 Faúnga Pule Fakangaue ó e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute

Kau Ngaue á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute mo e Kau Fakaafe í he Lotu Fakafetaí hono fakamanatua fakamamani lahi á e Áho ó e Kasitomu í he áho, 26 ó Sanuali, 2020

2.3 Fakamatala nounou ki he ngaahi Palani Ngaue Fakalelei á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute

2.3.1 Ngaahi Kaveinga mo e Fakalelei Ngaue

Í he ngaahi feliuliuki ó e matangi fakaéconomika, sosiale mo fakapolitikale, óku ngaue ai á e Potungaue ke fakapapauí ko e ngaahi fakahoko fatongia óku hokohoko lelei atu pe í he tuúnga óku toe fakalakalaka ange ó fakatatau ki he ngaahi feliuliuki. É malava ke aúisia eni í he ngaahi fakalelei ngaue ko eni:

- i. Fakaleleií á e faúnga ó e ngaahi vaá ngaue ke fakaáiái á e loto ngaue mateaki ki hono tokonií á e ngaahi fiemaú fakangaue á e Puleánga, kakai totongi tukuhau mo e fefolauáki.
- ii. Fakatupu ha átataki ngaue é tokoni ki hono fakamalohia á e fengaueáki vaofi mo e ngaahi kupu fekauáki
- iii. Tokoni ki he kaikai totongi tukuhau mo fefolauáki ke fakalakalakaí e tauhi tuútuúni fakangaue
- iv. Fakalakalakaí mo fakamalohia á e ngaue ki hono tokangaekina e tuúnga malu e kauáfonua mo e tanaki paánga he founa óku malu pea pau áki hono fokotuú e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia mo e fakaono pooni ke tokoni ki he ngaue

Óku kei hokohoko atu pe á e ngaue mateaki á e Potungaue ke tokoni ki hono fakalakalakaí á e économika á Tonga áki hono ngaueí á e ngaahi kaveinga ngaue óku óatu he tepile í lalo. Ko e ngaahi kaveinga ngaue ko eni, óku kau ki ai e ngaahi kaveinga ngaue óku lolotonga ngaueí mo e ngaahi kaveinga ngaue foóu ki he taú é tolu ka hoko. Ko e ngaahi kaveinga ngaue ko eni óku fenapasi lelei ia mo e ngaahi Kaveinga Ngaue á e Puleánga ó fakataumuá ke aúisia á e Visone Fakafonua í he Faúnga Palani Langa Fakalakalaka á Tonga.

Tepile 7: Ngaahi Kaveinga Ngaue á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute ki he 20/21 – 22/23

Priorities	Proposed Projects	Status	Government Priority Agenda	2020/21	2021/22	2022/23	Proposed Costing
1) Illicit drugs and national security	1.1) War on Illicit Drugs Awareness Campaign	On-going	Illicit Drugs and National Security	To enhance awareness of stakeholders about border threats and engage the general public in combating the illicit drug trade in Tonga	On-going	On-going	
							
	1.2) Building Investigations and Intelligence Capacities with the assistance of Technical Assistant	On-going	Illicit Drugs and National Security	Strengthening of Customs investigations and intelligence capacities through recruitment and for building technical expertise of existing Officers	On-going	On-going	
							
	1.3) Joint Agencies Maritime Border Patrol and Surveillance	On-going	Illicit Drugs and National Security	Working in cooperation with HMAF and Tonga Police to undertake joint patrol and surveillance operations to strengthen border security	On-going	On-going	
							
	1.4) Acquiring Non-intrusive Inspection Technologies	New initiative	Illicit Drugs and National Security	Nil	Acquiring handheld chemical scanners, body scanners and robotic dogs to enable Customs to intercept contrabands and detect false declarations whilst facilitating	On-going	
							

1.5) Building sufficient Human Resources capacity for Customs war on illicit drugs	New initiative	Illicit Drugs and National Security	Nil	inspection of legitimate goods A review of organizational structures to create a section within Customs to spearhead operations on war on drugs. Request critical positions below: i. 1 Senior Assistant Deputy CEO ii. 1 Principal Revenue Officer iii. 1 Senior Revenue Officer iv. 1 Revenue Officer +\$102,480	Nil	+\$102,480	
2) Legislative Review	2.1) Implementation and monitoring of Taxation Policy to support fight against NCDs 	On-going	Health	Implement and monitor Customs taxation policies against NCDs	On-going	On-going	
	2.2) Consumption Tax Review	On-going	Economic Development	Request Technical Assistant (TA) to review the	On-going	On-going	+\$70,000

					Consumption Tax Act under the Revenue Policy Committee (Ministry of Finance) on the followings: - i. Review of zero rated and exempt supplies under Consumption Tax Act ii. Review Consumption Tax rate TA to work alongside MORC officials in carry out the review, analysis and planning +\$70,000		
2.3) Customs Legislative Review	On-going	Illicit Drugs and National Security			Modernized Customs legislation that will allow better facilitation procedures, stronger enforcement capability, maximum use of automation and closer collaboration with key stakeholders	On-going	On-going
2.4) Impose tax on telecommunication sector	New initiative	Economic Development	Nil		Request TA to review the tax imposed on telecommunication companies. TA will work alongside MORC officials in carrying the review, analysis and planning +\$200,000	On-going	+\$200,000
3.1) Sales Register Device Project	New initiative	Economic Development	To implement the Real Time connections from the		On-going	Roll out to	+\$2,100,000

3) ICT Infrastructure Upgrade		individual POS to the Revenue Office's system by providing devices and software. This is the Phase 2 of this project (Phase 1 has been implemented in FY2019/20) +\$2,100,000 (fund within budget)	Construction and Pharmacy Sector				
3.2) ASYCUDA World Project	On-going	Illicit Drugs and National Security, and Economic Development	Under the ASYCUDA Pacer Plus Project, Tonga Customs stands to acquire UNCTADs renowned ASYCUDA World automation system.				
3.3) New Tax System	New initiative	Public Sector Reform (e-government)	New Tax system to replace the Revenue Management System 7 (RMS 7). This is aimed to further improve the efficiency and reliability of data management +\$12,000,000				
3.4) RMS 7 Change request	New initiative	Public Sector (e-government)	Yearly support and maintenance +\$1,000,000 Update the RMS 7 to incorporate the changes in fees when the Revenue Administration Bill is passed and cassette +\$150,000				
4) Business Partnership	4.1) Large Tax Payers Office (LTO)	New initiative	Economic Development	Establishment of LTO to focus on the 50 businesses	On-going	On-going	+\$209,000

				identified with an annual turnover of \$5million and above. This is aimed to improve the large taxpayers' compliance and ultimately revenue collection. Three critical positions are proposed for this establishment as follows:		
			i. 1 Senior Assistant Deputy CEO ii. 1 Principal Revenue Officer iii. 1 Senior Revenue Officer +\$209,000			
	4.2) Industry Partnership Project	New initiative	Economic Development	Focus on the Whale Watching Sector (<i>high risk group of tax payers</i>) to encourage voluntary compliance and pay their fair of taxes to the Government. First in the region to undertake this project, a milestone for Tonga. Preliminary stage for this project has been successfully completed in the FY 2019/20 awaiting confirmation of sufficient fund to implement the project +\$304,500	On-going	On-going to Construction Sector +\$304,500
4.3) Establishment of Authorised Economic Operator Scheme	New initiative	Economic Development	To promote voluntary compliance from the Trading Communities and secure supply chain, trade	On-going	On-going	

					facilitation, revenue collection and border control			
5) Debt Management	5.1) Returns and Debt Management Strategy Project	New initiative	Economic Development		Review debt collection policies: - Install payment arrangement policy and strategies - Return filing extension policy and strategies - Penalties remission policy and strategies +\$70,000	On-going	On-going	+\$70,000
6) International Conventions	6.1) Accession to International Customs Conventions – Revised Kyoto & HS Conventions	New initiative	Illicit Drugs and National Security		To adopt regional and international standards and best practice that are applicable to Tonga's context	On-going	On-going	
	6.2) Conduct Time Release Study	On-going	Illicit Drugs and National Security		To work with World Customs Office and World Bank to conduct a multi-agency Time Release Study in the Nuku'alofa Port. This survey will serve as an evidence-based baseline on which reforms in the Port may be based	On-going	On-going	
	6.3) Heads of Pacific Islands Tax Administrators Association (PITAA) Annual Conference	New initiative	Economic Development		PITAA Annual Conference 2020 Closing Ceremony in Vanuatu (<i>Tonga will host the end of conference dinner as part of the arrangement for the next hosting country</i>) +\$50,000	Tonga will host the PITAA Annual Conference 2021 +\$150,000	Nil	+\$200,000

7) Accreditation of Customs and Tax technical courses	7.1) Training & capacity development framework	New initiative	Education	To work on obtaining TNQAB recognition of technical courses and short-term trainings provided internally or externally in Customs and Taxation areas	Nil	Nil
8) Office infrastructure	.1) New Office Building for Revenue	New initiative	Infrastructure	Nil New office building for Revenue to accommodate the increasing staff and operations to date. (<i>currently, a tenant of Queen Salote Ex-Student Association</i>)	Nil +\$3,500,000	+\$3,500,000
	8.2) New Government complex at Vava'u	New initiative	Infrastructure	nil Government building to house various government Ministries located at the current site of the Vava'u Governor's Office	On-going +\$3,500,000	+\$3,500,000
9) COVID-19	9.1) Zoom virtual equipment	New initiative	COVID-19, Public Sector (e-government)	Install completed Zoom virtual/IT equipment at Revenue, Customs and Outer Islands Offices to facilitate virtual meetings with related stakeholders and international	Nil	Nil +\$30,000 (fund within budget)

partners during the COVID-19
lock down period

3 Patiseti mo e Kau Ngaue á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute

Ke to e lelei pea longomoúi ange á hono fakahoko e ngaahi fatongia ngaue ke aúisia á e ngaahi Taumuá Ola kuo fokotuú ki he ngaahi Polokalama Ngaue mo e ngaahi Vaá Ngaue takitaka. Óku vahevahe ai e ngaahi ivi fakangaue ó fakatatau ki he ngaahi Caveinga Ngaue á e Potungaue ó hange ko ia óku fakaha atu í lalo.

Tepile 8: Patiseti mo hono fakapaánga fakaloto fonua mo e tokoni mei he ngaahi hoa ngaue fakalakalaka

Ngaahi Fakamole (\$m)	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimate 1	2022/23 Ésitimate 2
Kau Ngaue Tuúmaú (10xx)	5.62	6.14	6.26	*6.45	*6.64
Kau Ngaue Lauáho (11xx)	0.23	0.20	0.32	0.32	0.32
Folau, Fetuútaki (12xx)	0.69	0.65	0.42	0.42	0.42
Tokangaekina meángae, Ngaue (13xx)	0.95	0.81	0.78	0.78	0.78
Fakatau Koloa & Sevesi (14xx)	1.16	1.97	2.05	2.05	2.05
Meáofa mo e Foaki (15xx)	0.00	0.10	0.06	0.06	0.06
Koloa mo e naunau (20xx)	1.26	0.81	0.15	0.15	0.15
Fakamole Fakalukufua	9.90	10.68	10.04	10.23	10.42
Fakamole mei he pa'anga fakalotofonua					
Kau Ngaue Tuúma'u (10xx)	5.62	6.14	6.26	*6.45	*6.64
Kau Ngaue Lauáho (11xx)	0.23	0.20	0.32	0.32	0.32
Folau, Fetuútaki (12xx)	0.69	0.65	0.42	0.42	0.42
Tokangaekina Meángae, Ngaue (13xx)	0.95	0.81	0.78	0.78	0.78
Fakatau Koloa & Sevesi (14xx)	1.16	1.97	2.05	2.05	2.05
Meáofa mo e Foaki (15xx)		0.10	0.06	0.06	0.06
Koloa mo e naunau (20xx)	1.26	0.81	0.15	0.15	0.15
Fakamole fakalukufua mei he pa'anga fakaloto fonua	9.90	10.68	10.04	10.23	10.42
Fakamole mei he tokoni Fakalakalaka					
Fakamole Fakalukufua mei he Tokoni Fakalakalaka	-	-	-	-	-

*tanaki ki ai mo e 3% PMS rewards

Ko e fakaikiiki ó e tokolahi á e kau ngaue á e Potungaue í hono Faka-kalakalasi ó e tuúnga fakangaue óku óatu ia í he tepile í lalo.

Tepile 9: Tokolahi e kau ngaue á e Potungaue í hono Faka-kalakialasi ó e ngaahi tuúnga fakangaue

Faka-kalakialasi ó e kau ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimetí 1	2022/23 Ésitimetí 2
Taki Ngaue	5	5	7	7	7
Polofesinale	88	83	85	83	83
Kau Ngaue Kehe	114	127	133	150	150
Fakalukufua ó e Kau Ngaue Tuúmaú	207	215	225	240	240
Kau Ngaue Lauáho	15	21	18	1	1
Fakalukufua ó e Kau Ngaue	228	236	243	241	241

3.1 Polokalama 1: Puleí mo Faleí ó e Potungaue

Óku polokalama ngaue ko ‘eni, óku ne tokangaí hono puleí, faleí mo fakalele e ngaahi fatongia ngaue pea pehe ki he ngaahi fai tuútuúni ki he kotoa ó e ngaahi fatongia ngaue ó e Potungaue. Óku ne tokangaenkina foki á e fakahoko fatongia í he malumalu ó e Lao ki he Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute, ke fakapapauí óku tanaki á e paánga hu mai fakalotofonua í he taimi totonus, fakafaingofuaí e gefakatauáki mo maluí e kauáfonua. Ko e polokalama ngaue ko eni óku fakamalumalu ki ai á e Ófisi ó e Éiki Minisita mo e Pule Lahi.

Tepile 10: Liliu mei he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili

Fakafelaveí ki he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili	Hokohoko atu pe	Liliu siísií	Liliu lahi	Foóu
---	-----------------	--------------	------------	------

Í he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili, naé í ai e Vaá Ngaue é 3 í he Polokalama Ngaue ko eni ‘o kau ki ai e ngaahi Vaá Ngaue ko eni: i) Ófisi ó e Éiki Minisita, ii) Ófisi ó e Pule Ngaue mo e iii) Tafaáki Faleí mo e Ngaue Fakalao maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua. Ko e liliu siísií óku fakahoko í he Palani Ngaue mo e Patiseti ko eni, ko hono fakamavaheí ó e Tafaáki Faleí mo e Ngaue Fakalao maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua mei he Polokalama Ngaue ko eni ó áve ia ki he Polokalama Ngaue 2, ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua.

Ko e fakaikiiki ki he tokolahi ‘o e kau ngaue í he Polokalama Ngaue ki hono Puleí mo Faleí ó e Potungaue óku óatu ia í lalo.

3.1.1 Ófisi ó e Éiki Minisita mo e Pule Ngaue

Tepile 11: Patiseti mo e tokolahí á e kau ngaue í he Polokalama Pule'i mo Faleí ó e Potungaue

Faka-kalakalasi ó e kau ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimetí 1	2022/23 Ésitimetí 2
Taki Ngaue	2	2	2	2	2
Polofesinale	1	1	5	4	4
Kau Ngaue Kehe	2	2	1	2	2
Fakalukufua ó e Kau Ngaue Tuúmaú	5	5	8	8	8
Kau Ngaue Lauáho	-	-	1	1	1
Fakalukufua ó e Kau Ngaue	5	5	9	8	8
Fakalukufua ó e Fakamole (\$m)	0.36	0.37	0.54	*0.56	*0.58

*tanaki ki ai mo e 5% fakapale PMS

Fakaikiiki ó e ngaahi Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue óku fokotú ki he Polokalama Ngaue ki hono Puleí mo Faleí á e Potungaue óku óatu ia í he tepile í lalo.

Tepile 12: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Polokalama Puleí mo Faleí e Potungaue

Ófisi ó e Éiki Minisita							
Taumuá Ola:						SDG/TSDF	
Ngaahi Fatongia Ngaue	Me'afua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founiga tanaki ó e ngaahi fakamatala #
Lao mo e ngaahi tuútuúni (kapau he íkai lava ó fakahu he taú fakapa'anga 2019/2020)	Fakahu í he taimi totonu ki he Falealea	100%	Fakahu í he taimi totonu ó fakatatau ki he taimi óku ha í he tuútuúni fakangaue	Fakahu í he taimi totonu ó fakatatau ki he taimi óku ha í he tuútuúni fakangaue	Fakahu í he taimi totonu ó fakatatau ki he taimi óku ha í he tuútuúni fakangaue	16.6	16.6.2

Lipooti ‘o e Fakamatala Fakata’u mo e Palani Ngaue mo e Patiseti	Kakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	1	Tali é he Falealea á e Lipooti Fakamatala Fakataú, Palani Ngaue mo e Patiseti	Tali é he Falealea á e Lipooti Fakamatala Fakataú, Palani Ngaue mo e Patiseti	Tali é he Falealea á e Lipooti Fakamatala Fakataú, Palani Ngaue mo e Patiseti		
--	--	---	--	--	--	--	--

Ófisi ó e Pule Ngaue

Taumuá Ola:

- Lelei pea longomoúi ange á hono puleí mo fakalele á e ngaahi ngaue ki hono tokangaekina á e malu á e kauáfonua,fefakatauáki mo e tanaki paángá hu mai

SDG/TSDF

Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangae	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáaki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founiga tanaki ó e ngaahi fakamatala #
Fakahu / fakamatala’i ‘a e Lipooti ‘o e Fakamatala Fakata’u, Palani Ngaue Fakata’u, mo e Palani Ngaue (ta’u tolu) mo e Patiseti ki he Potungaue Pa’anga, Komisoni ‘a e Kau Ngaue Fakapule’ang a mo e ‘Ofisi ‘o e ‘Eiki Palemia	Fakahu á e ngaahi fakamatala í he taimi totonu ó fakatatau ki he tuútuúni á e Ófisi ó e Éiki Palemia mo e Potungaue Paángá	-	Óua é toe tomui ange hono fakahu á e ngaahi fakamatala í he áho fakaósi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Óua é toe tomui ange hono fakahu á e ngaahi fakamatala í he áho fakaósi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Óua é toe tomui ange hono fakahu á e ngaahi fakamatala í he áho fakaósi óku fakaátaa mai é he maú mafai	16.7	16.7.1
Tokanga’i mo hono fakalele ‘a e ngaue ki he tanaki pa’anga hu	Fakataha fakamahina mo e kau Tokoni Taki pea pehe ki	12	Fakataha é 12 pe lahi ange	Fakataha é 12 pe lahi ange	Fakataha é 12 pe lahi ange		

mai fakalotofon ua mo e tute pea pehe ki hono malu'i 'a e kau'afonua	he kau Supavaisa					
Fale'i mo tuku atu ha ngaahi fakamatala felave'i mo e tukuhau fakalotofon ua mo e tute ki he ngaahi kupu fekau'aki	Oongoongo, polokamala lea mo e áta pe ko e fakataha mo e kau Fakafofonga Tukuhau he mahina kotoa pe	-	12 pe lahi ange	12 pe lahi ange	12 pe lahi ange	

3.2 Polokalama 2: Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua

Ko e polokalama ngaue ko eni, óku í ai e ngaahi Vaá Ngaue ai é tolu á ia ko e: Vaá Ngaue Fakatukuhau, Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua mo e Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau. Ko e ngaahi Vaá Ngaue ko eni óku nau fengaueáki vaofi áupito ke fakapapauí e founa tanaki paánga hu mai óku malu mo pau.

Tepile 13: Liliu mei he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili

Fakafelaveí ki he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili	Hokohoko atu	Liliu siísií	Liliu lahi	Foóu
--	-----------------	--------------	------------	------

Óku fokotuú foóu á e Polokalama Ngaue ko eni ke ne fakatahatahaí á e ngaahi ngaue kotoa pe óku felaveí tonu mo e tanaki paánga hu mai fakalotofonua ó kau ki ai e ngaahi Vaá Ngaue í ólunga.

Ko e Polokalama Ngaue ko eni óku fatu ia ó fakataumuá ke fakaleleií mo fakalakalakaí ke toe lelei ange á e tuúnga ó e ngaue fakatukuhau ki hono tanaki e paánga hu mai fakalotofonua. Óku í ai e Vaá Ngaue foóu óku fokotuú ó fakamalumalu í he Polokalama ngaue ni, á ia ko e Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau. Ko e ngaahi fatongia ngaue naé fakamalumalu í he Polokalama mo e Vaá ki he Ngaue Fakatukuhau í he Palani Ngaue ó e taú kuo hili, é vahevahe ia ki he Vaá Ngaue Fakatukuhau mo e Vaá Ngaue Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau í he Palani Ngaue ko eni.

Í he ngaahi fokotuútuú ngaue mo e fakalelei ki he faúngá fakangaue á e Potungaue ni, óku fakaleleií ai á e Vaá ki he Kakai mo e Ngaue ki he Fakamatala Tukuhau (Palani Ngaue ó e taú kuo hili) áki hono vakaií e ngaahi tefitoí fatongia pea fatu mei ai á e ngaahi Tafaáki Ngaue kehekehe é 4. Óku fakataumuá á e fakalelei ko eni, ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia ki ha kakai totongi tukuhau ó e fonua. Ko e ngaahi Tafaáki Ngaue fo'ou eni é fokotuú ki he Vaá Ngaue ko eni: i) Tafaáki ki hono Tokangaekina á e Kau Totongi Tukuhau, ii) Tafaáki Ngaue ki he Fakamatala Tukuhau, iii) Tafaáki Ngaue ki he Kau Totongi Tukuhau Lalahi, pea mo e iv) Ngaahi Ófisi he Ótu Motu. Ko e Polokalama Heilala é fakamalumalu ia ki he Tafaáki Ngaue ki he Kau Totongi Tukuhau Lalahi. Ko e tafaáki ngaue foóu eni óku fokotuú ke ne tokangaekina á e kau totongi tukuhau lalahi, ó kau ki ai á e kau pisinisi mo e taautaha óku aú éne paángá hu mai mei he fakatau, ki he \$5 miliona pe lahi ange. Óku í ai mo e ngaahi lakanga ngaue mahuíngá é 3 óku fokotuú ki he palani ngaue ko eni ke tokoni ki hono fokotuú mo fakalele lelei á e tafaáki ngaue ko eni. Ko e ngaahi lakanga ngaue eni: Tokoni Taki, Ófisa Tukuhau Pule mo e Ófisa Tukuhau Maólunga.

Ko Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau óku í ai e ngaahi Tafaáki Ngaue lalahi é 3: i) Tafaáki Tokangaekina e ngaahi Matavaivai he Fakamatala Tukuhau, ii) Tafaáki Átitá mo e Fakatotolo pea mo e iii) Tafaáki Tanaki Fakamatala Tukuhau mo e Moúa.

Ko e Polokalama mo e Vaá ki hono Tokangaekina e Kau Ngaue (Palani Ngaue ó e taú kuo hili), óku to e fakahingoa foóu ia ko e Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paángá Hu Mai Fakalotofonua ó fakamalumalu í he Polokalama Tanaki Paángá Hu Mai Fakalotofonua.

3.2.1 Vaá Ngaue Fakatukuhau

Tepile 14: Patisei mo e tokolahi e kau ngaue í he Vaá Ngaue Fakatukuhau

Faka-kalakalasi ó e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimetí 1	2022/23 Ésitimetí 2
Fakamole Fakalukufua (\$)	2.07	2.48	1.16	*1.19	*1.23
Taki Ngaue	1	1	1	1	1
Polofesinale	34	40	**18	17	17
Kau Ngaue Kehe	35	37	26	28	28
Fakalukufua ó e Kau Ngaue Tuúmau	70	78	45	46	46
Kau Ngaue Lauáho	7	2	2	0	0

*tanaki 3% fakapale PMS he taú

*** tanaki ki ai mo e ngaahi lakanga ngaue foóu é 3 ki he Tafaáki Ngaue ki he Kau Totongi Tukuhau Lalahi

Óku í ai á e ngaahi Tafaáki Ngaue lalahi é 4 í he Vaá Ngaue Fakatukuhau. Ko honau ngaahi tefitoí fatongia ngaue, ko hono tokangaekina e ngaahi fiemaú fakatukuhau á e kakai totongi tukuhau pea pehe ki he ngaue óku fakahoko ki he ngaahi fakamatala tukuhau. Ko e fakaikiiki

ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Ngaue ko eni óku tuku atu ia í he tepile í lalo.

Tepile 15: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Ngaue Fakatuhau

Vaá Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua						
Taumuá Ola:						SDG/TSDF
1. Lelei ange á e ngaue fakatuhau, vave, malu pea pau						
Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáaki á e ngaue #
Tafaáki ki hono Tokangaekina á e Kau Totongi Tukuhau						
Vaá ngaue ki tuá	Fakakakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Fakahoko 100%	Fakataha lalahi é 8, polokala ma ako fakatuhau é 144, fakafoóu e laiseni Fakafofon ga Tukuhau é 18, tohi ongoongo é 12 pea mo e polokala ma he áta mo e lea é 36	Fakataha lalahi é 8, polokala ma ako fakatuhau é 144, fakafoóu e laiseni Fakafofon ga Tukuhau é 18, ongoong o fakamah ina é 12 pea mo e polokala ma he áta mo e lea é 36	Fakataha lalahi é 10, polokala ma ako fakatuhau é 150, fakafoóu e laiseni Fakafofon ga Tukuhau é 18, ongoong o fakamah ina é 12 pea mo e polokala ma he áta mo e lea é 36	17.1 17.1.1
Tokangaekina e kakai totongi tukuhau	Maau, tonu pea fakahoko e	100%	Fakakakato á e ngaue ki he	Fakakakato á e ngaue ki he	Fakakakato á e ngaue ki he	

	ngaue he taimi totonu		fakamatal a tukuhau, tohi kole fakaongo ongo lelei pe a mo hono fakahua á e paánga hu mai í loto í he áho ngaue é 1	fakamatal a tukuhau, tohi kole fakaongo ongo lelei pe a mo hono fakahua á e paánga hu mai í loto í he áho ngaue é 1	fakamatal a tukuhau, tohi kole fakaongo ongo lelei pe a mo hono fakahua á e paánga hu mai í loto í he áho ngaue é 1		
Ngaue fakataki	Taimi	-	Fakahua á e ngaahi fakamatal a ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahua á e ngaahi fakamatal a ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahua á e ngaahi fakamatal a ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai		

Tafaáki Ngaue ki he Fakamatala Tukuhau

Tohi Fakaátaa Tukuhau	Maau mo tonu á e ngaue ki he ngaahi tohi kole moúa fakaátaa tukuhau í he taimi totonu	-	Í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé maú ai á e tohi kole	Í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé maú ai á e tohi kole	Í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé maú ai á e tohi kole	17.1	17.1.1
Fakahua á e ngaahi fakamatala tukuhau ki he sistemi faka-komipiuta	Maau mo tonu pea fakahua í taimi totonu á e ngaahi fakamatala tukuhau ki he RMS	21,000	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú ai e fakamatala tukuhau	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú ai e fakamatala tukuhau	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú ai e fakamatala tukuhau		

Lesisita fika tukuhau mo e ngaahi lekooti	Maau mo tonu pea taimi á e ngaue óku fakahoko	-	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai		
Ngaue ki hono fakapapau'i 'a e ngaahi fakamatala tukuhau	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	100%	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú ai	Í loto í he ho ngaue é 5 mei he ho naé ma	Í loto í he ho ngaue é 5 mei he ho naé ma		
Tauhi mo tokangaí e ngaahi fakamatala tukuhau	Muimui pau ki he ngaahi Tuútuúni Ngaue á e Loki Faile	-	Fakafoki á e file í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé fakaátaa mai ai	Fakafoki á e file í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé fakaátaa mai ai	Fakafoki á e file í loto í he áho ngaue é 2 mei he áho naé fakaátaa mai ai		
Ngaue fakataki	Taimi	-	Fakahu á e ngaahi fakamatala ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahu á e ngaahi fakamatala ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahu á e ngaahi fakamatala ngaue ki he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai		
Tafaáki Ngaue ki he Kau Totongi Tukuhau Lalahi							
Lesisita mo e ngaue ki he ngaahi fakamatala tukuhau	Maau mo tonu pea fakahu ki he RMS í he taimi totonu	100%	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú mai ai	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú mai ai	Í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho naé maú mai ai	8.1	8.1.1
						17.1	17.1.1

Tokangaekina á e kakai totongi tukuhau	Maau, tonu mo taimi	100%	Í loto í he áho ngaue é 1 mei he áho óku maú mai ai	Í loto í he áho ngaue é 1 mei he áho óku maú mai ai	Í loto í he áho ngaue é 1 mei he áho óku maú mai ai		
Tokangaekina e va'a fengaueáki mo e ngaahi monuía á e kau memipa Heilala	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Fakatah a Fakataú é 1, tohi Fakaáta a Moúa Tukuha u he kuata kotoa pe, ááhi ki muá he áho óku kakato ki ai e ngaahi fakamat ala tukuhau mo e áahi fakakau meá é 2	Fakatah a Fakataú é 1, tohi Fakaáta a Moúa Tukuha u he kuata kotoa pe, ááhi ki muá he áho óku kakato ki ai e ngaahi fakamat ala tukuhau mo e áahi fakakau meá é 2	Fakatah a Fakataú é 1, tohi Fakaáta a Moúa Tukuha u he kuata kotoa pe, ááhi ki muá he áho óku kakato ki ai e ngaahi fakamat ala tukuhau mo e áahi fakakau meá é 2		
Siofi pea fakapapau'i e ngaahi matavaivai he fakamatala tukuhau á e kau pisinisi lalahi	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Í loto í he áho ngaue é 45	Í loto í he áho ngaue é 45	Í loto í he áho ngaue é 45		
Vakaií e ngaahi fakamatala tukuhau	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2		
Moúa mo e fakamatala tukuhau	Taimi óku tanaki ai e moúa	-	Óua é toe siísíí	Óua é toe siísíí	Óua é toe siísíí		

			ange he 30% óku tanaki mei he moúa fakaluk ufua	ange he 30% óku tanaki mei he moúa fakaluk ufua	ange he 30% óku tanaki mei he moúa fakaluk ufua	
Ngaue fakataki	Taimi	-	Fakahú á e ngaahi fakamatal a ngaue kia he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahú á e ngaahi fakamatal a ngaue kia he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	Fakahú á e ngaahi fakamatal a ngaue kia he maú mafai í loto í he taimi óku fakaátaa mai	

Ngaahi Ófisi he Ótu Motu

Tohi Fakaátaa Tukuhau	Maau, tonu mo taimi	-	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai á e tohi kole	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai á e tohi kole	Í loto í he áho ngaue é 3 mei he áho naé maú ai á e tohi kole			
Fakahú á e ngaahi fakamatala tukuhau ki he sistemi faka- komipiuta	Taimi	-	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho óku fakahú mai ai	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho óku fakahú mai ai	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho óku fakahú mai ai	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 5 mei he áho óku fakahú mai ai	8.1	8.1.1
Lesisita	Taimi	-	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaue kuo kakato í	8.5	8.5.1			
							17.1	17.1.1

			loto í he áho ngaue é 3	loto í he áho ngaue é 3	loto í he áho ngaue é 3		
Fakapapauí á e fakamatala Tukuhau Taófi mo e Tukuhau Vahenga	Taimi	-	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaahi fakamatala tukuhau kuo ósi fakapapau í í loto í he áho ngaue é 5	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaahi fakamatala tukuhau kuo ósi fakapapa uí í loto í he áho ngaue é 5	Óua é toe siísií hifo he 90% á e ngaahi fakamatala tukuhau kuo ósi fakapapa uí í loto í he áho ngaue é 5		
Tauhi mo tokangaí e ngaahi fakamatala tukuhau	Taimi	-	Óua é toe siísií hifo he 90% á hono lau e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi tuó 2 he taú	Óua é toe siísií hifo he 90% á hono lau e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi tuó 2 he taú	Óua é toe siísií hifo he 90% á hono lau e ngaahi fakamatala tukuhau óku tauhi tuó 2 he taú		
Ngaue fakataki	Lipooti fakauike ki he SADCEO	-	Lipooti fakauike é 52	Lipooti fakauike é 52	Lipooti fakauike é 52		
Vaá ngaue ki tuá	Kakato í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óu a e toe siísií hifo e polokala ma ako mo e ngaahi fakataha he 20	Óu a e toe siísií hifo e polokala ma ako mo e ngaahi fakataha he 20	Óu a e toe siísií hifo e polokala ma ako mo e ngaahi fakataha he 20		
Tokangaekina e kakai totongi tukuhau	Maau, tonu mo kakato	-	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1		

Paánga hu mai	Lipooti fakauike	-	Lipooti fakauike é 52 he paánga hu mai	Lipooti fakauike é 52 he paánga hu mai	Lipooti fakauike é 52 he paánga hu mai		
Patiseti ki he ngaahi fakamole	Lipooti fakamahina	-	Lipooti é 12 he ngaahi fakamole	Lipooti é 12 he ngaahi fakamole	Lipooti é 12 he ngaahi fakamole		
Koloa mo e naunau	Lipooti fakamahina	-	Lipooti fakakuat a é 4 he koloa mo e naunau	Lipooti fakakuat a é 4 he koloa mo e naunau	Lipooti fakakuat a é 4 he koloa mo e naunau		
Tokangaekina e vaa fakangaue mo e kau ngae	Lipooti fakauike	-	Lipooti fakauike é 52 he maú ngae mo e ngaahi monúa fakangau e	Lipooti fakauike é 52 he maú ngae mo e ngaahi monúa fakangau e	Lipooti fakauike é 52 he maú ngae mo e ngaahi monúa fakangau e		
Polokalama ako fakalakalaka	Palani fakakuata	-	Polokala ma fakakuat a é 4	Polokala ma fakakuat a é 4	Polokala ma fakakuat a é 4		
Moúa tukunhau	Peseta ó e moúa tukuhau óku tanaki	-	Óua é toe siísií hifo he 90% óku tanaki mei he moúa tukuhau óku malava ke tanaki	Óua é toe siísií hifo he 90% óku tanaki mei he moúa tukuhau óku malava ke tanaki	Óua é toe siísií hifo he 90% óku tanaki mei he moúa tukuhau óku malava ke tanaki		
Fakamatala tukuhau	Peseti ó e ngaahi fakamatala tukuhau óku íkai fakahu mai óku lava ó tanaki	-	Óua é toe siísií hifo he peseti 90% ó e fakamatala tukuhau	Óua é toe siísií hifo he peseti 90% ó e fakamatala tukuhau	Óua é toe siísií hifo he peseti 90% ó e fakamatala tukuhau		

			óku íkai fakahu mai óku tanaki	óku íkai fakahu mai óku tanaki	óku íkai fakahu mai óku tanaki		
Fakapapauí é ngaahi fakamatala tukuhau	Peseti ó e ngaahi fakamatala tukuhau óku ósi fakapapauí	-	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaahi fakamata la tukuhau óku fakapapa uí	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaahi fakamata la tukuhau óku fakapapa uí	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaahi fakamata la tukuhau óku fakapapa uí		

3.2.2 Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua

Ko e Vaá Ngaue ko eni, óku ne tokangaekina e ngaahi fiemaú fakangaue á e Vaá Ngaue Fakatukuhau mo e Vaá Fakamalohia ó e Ngaue Fakatukuhau tautau tefito ki he ngaahi meá fakapaánga, maúánga fakamatala mo e fetuútaki, tokangaekina e kau ngaue mo énau ngaahi totonu fakangaue, tuútuúni ngaue mo e palani fakatukuhau pea mo e ngaue fakatekinikale mo e faleí fakalao ki he tanaki pa’anga hu mai fakalotofonua. Óku fengaeáki vaofi áupito á e ngaaahi Tafaáki Ngaue é 5 ko eni ke fakapapauí óku lelei pea longomoúi á e ngaahi tokoni mo e poupou fakangaue, ke fakalakalakaí á e fakahoko fatongia ke aúisia á e ngaahi Taumuá Ola í he fakaósinga ó taú fakapa’anga.

Tepile 16: Patiseti mo e kau ngaue í he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua

Faka-kalakalasi ó e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimeti 1	2022/23 Ésitimeti 2
Fakalukufua ó e Fakamole (\$)	1.96	1.71	1.71	*1.76	*1.81
Taki Ngaue	1	1	1	1	1
Polofesinale	21	13	14	14	14
Kau Ngaue Makehe	12	12	13	16	16
Fakalukufua ‘o e Kau Ngaue Tuúmaú	34	26	28	31	31
Kau Ngaue Lauáho	4	3	3	0	0

*tanaki 3% fakapale PMS he taú

Ko e fakaikiiki ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Pa’anga Hu Mai Fakalotofonua óku óatu ia í he tepile í lalo.

Tepile 17: Taumuá Ola mo e Meáfua ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tanaki Paánga Hu mai Fakalotofonua

Vaá Puleí Fakangangaue Maáe Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua						
Taumuá Ola:						SDG/TSDF
Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuááki á e ngaue #
Tafaáki ki he Ngaue Fakapaánga mo e Koloa						
Tokangaí e paánga hu mai fakalotofonua	Lipooti fakauike á e paánga hu mai óku tanaki, ki he Tokoni Pule mo e Pule Ngaue	100% tauhi e tuútuúni ngaue	Lipooti é 50	Lipooti é 50	Lipooti é 50	
Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	Lipooti fakamahina ó e ngaahi fakamole ki he Tokoni Pule mo e Pule Lahi	100% tauhi e tuútuún i ngaue	Lipooti é 12	Lipooti é 12	Lipooti é 12	8.1 17.1
Fakapapauí óku fakahoko á e ngaue ó fakatatau ki he ngaahi tu'utuúni ngaue he taimi kotoa pe	100% tauhi tuútuúni ngaue	-	Siísií hifo he vausia é 10 óku fakafoki mai í he úhinga ko e íkai muimui ki he tuútuúni ngaue	Siísií hifo he vausia é 10 óku fakafoki mai í he úhinga ko e íkai muimui ki he tuútuúni ngaue	Siísií hifo he vausia é 10 óku fakafoki mai í he úhinga ko e íkai muimui ki he tuútuúni ngaue	8.1.1 17.1.1

Teuteu á e patiseti fakaangaanga ki he lahi ó e paánga hu mai ke tanaki mo e fakamole ki he taú	Taimi óku fakahu ai ó fakhoa ki he taimi óku tuku mai he tuútuúni	100% tauhi tuútuúni ngaue	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni		
Tokangaí hono lekooti mo tauhi á e ngaahi koloa mo e naunau, ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	Taimi óku fakahu ai á e Lekooti ó fakahoa ki he taimi óku tuku mai he tuútuúni	100% tauhi tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni		
Teuteu á e Palani Fakataú ki he Fakatau Fakapuleánga pea fakapapauí óku fakahoko ia ó fakatatau mo e tuútuúni ngaue	Taimi óku fakahu ai á Palani í hono fakahoa ki he taimi óku tuku mai he tuútuúni	100% tauhi tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni	Óua é toe tomui he áho fakaósi óku tuku mai he tuútuúni		

Tafaáki ki hono Tokangaekina á e Kau Ngaue mo e Ngaue Fakatukuhau

Ngaue ki hono tokangaí mo muimuií á e maú ngaue á e kau ngaue mo énau ngaahi monuía fakangaue	Taimi óku fakahu ai e ngaahi fakamatala livi ki he Potungaue Paánga mo e Ófisi e Komisoni á e Kau Ngaue Fakapuleánga	-	Fakahu á e fakamatala livi é 50	Fakahu á e fakamatala livi é 50	Fakahu á e fakamatala livi é 50	8.5	8.5.1
Ngaue ki hono fakatokolahí á e kau ngaue á e Potungaue	Taimi, tonu mo kakato á hono fakafonu e ngaahi lakanga ngaue óku átaa	-	Óua é toe siísí hifo he ngaahi lakanga ngaue kuo ósi fakafonu he 90%	Óua é toe siísí hifo he ngaahi lakanga ngaue kuo ósi fakafonu he 90%	Óua é toe siísí hifo he ngaahi lakanga ngaue kuo ósi fakafonu he 90%	17.1	17.1.1

Ngaue ki hono fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaue	Polokalama ako fakuata	Ako é 5	Óua é toe siisií hifo he polokalama ako é 4	Óua é toe siisií hifo he polokalama ako é 4	Óua é toe siisií hifo he polokalama ako é 4		
Ngaue ki hono fakalele, lipooti mo muimuií e ngaue ki hono sivií á e fakahoko fatongia á e tokotaha ngaue	A'usia e maama fakatokanga hala lanu mata mei he Ófisi ó e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapuleángā	100%	95 – 100% kakato, tonu mo maaau	95 – 100% kakato, tonu mo maaau	95 – 100% kakato, tonu mo maaau		
Fakapapauí óku malu á e ngaahi fakamatala ngaue á e kau ngaue	Time hono fokotuútuú ó e ngaahi fakamatala tukuhau	-	Kakato í loto he áho ngaue é 2	Kakato í loto he áho ngaue é 2	Kakato í loto he áho ngaue é 2		
Ngaue ki hono tokangaí á e ngaahi meálele mo e fefonongaáki	Lipooti fakauike á e ngaue ki he fakaleleí e ngaahi meálele, tohi loka mo e ngaahi tiliva ki he Tokoni Pule	-	Lipooti é 50	Lipooti é 50	Lipooti é 50		
Tokangaí mo maluí á e ápi ngaue he taimi óku tuku pe íkai fai ai ha ngaue	Lipooti fakauike á e ngaahi ngaue óku fakahoko he taimi tuku pe malolo á e ngaue	-	Lipooti é 50	Lipooti é 50	Lipooti é 50		
Tauhi e ófisi ke maá mo malu maú pe	Lipooti fakauike á e ngaahi ngaue óku fakahoko	-	Lipooti é 50	Lipooti é 50	Lipooti é 50		

Ngaue Faka-tekinolosia mo e Fetuútaki

Tokoni ki he ngaahi fiemaú fakangae	Taimi óku fakahoko ai á e tokoni í	70%	Óua é toe siisií ange í he 95% á	Óua é toe siisií ange í he 95% á	Óua é toe siisií ange í he 95% á		
-------------------------------------	------------------------------------	-----	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	--	--

‘oku felavaí tonu mo e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia	hono fakahoa ki he fiemáu		e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 1	e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 1	e ngaue kuo kakato í loto í he áho ngaue é 1		
Faleí mo e palani fakatekinikale	Taimi tonu e ngaah faleí	-	Í loto í he áho ngaue é 5	Í loto í he áho ngaue é 5	Í loto í he áho ngaue é 5		
Fakalakalakaí á e ngaahi polokalama mo e meá ngaue fakatekinolosia	Ngaue mo malu í he taimi kotoa pe	50%	Óua é toe siísí hifo he 95%	Óua é toe siísí hifo he 95%	Óua é toe siísí hifo he 95%	17.1	17.1.1
Fakapapauí pea muimuií óku malu áupito á e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia óku ngaueáki ki he maú ánga fakamatala mo e fetuútaki	Ngaue mo malu í he taimi kotoa pe	-	Óua é toe siísí hifo he 95%	Óua é toe siísí hifo he 95%	Óua é toe siísí hifo he 95%	17.6	17.6.2
Ngaue ki hono tokangaí e ngaahi fakamatala	Taimi hono fakamaópoópo e malu ange á ngaahi fakamatala	-	100% he áho kotoa pe	100% he áho kotoa pe	100% he áho kotoa pe	17.8	17.8.1
Palani ki hono fakahaofi á e ngaahi fakamatala mei ha fakatamaki é hoko í he kaha’u	Taimi mo e founга hono fakahoko	-	Í loto he áho ngaue é 5	Í loto he áho ngaue é 5	Í loto he áho ngaue é 5	10.7	10.b.1
Tafaáki ki he Tuútuúni mo e Palani Ngaue Fakatukuhau							
Faleí mo hono fatu e ngaahi tuútuúni fakatukuhau	Taimi hono vakaií á e ngaahi tuútuúni fakaloto Potungaue	80-100% kakato	Vakaií fakamahina	Vakaií fakamahina	Vakaií fakamahina	17.1 17.13	17.1.1 17.13.1

Ngaue faka-sekelitali ki he Komiti Pule (Governance Modernization Committee)	Taimi hono tufa e ngaahi pepa fakataha ki he kau memipa	-	Áho ngaue é 2 ki muá he áho fakataha	Áho ngaue é 2 ki muá he áho fakataha	Áho ngaue é 2 ki muá he áho fakataha	
Tokoni ki he Vaá Ngaue Fakatukuhau mo e Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau ki hono fóú e ngaahi poloseki ke tokoni ki hono fakalakalakaí mo fakamalohia á e tanaki paánga hu mai fakalotofonua	Taimi óku fakahoko ai e tokoni ó fakahoa ki he taimi ó e fiemaú	100% kakato	Óua é toe siísí hifo he 80% á e ngaue kuo kakato hono fakahoko	Óua é toe siísí hifo he 80% á e ngaue kuo kakato hono fakahoko	Óua é toe siísí hifo he 80% á e ngaue kuo kakato hono fakahoko	
Palani mo e ngaahi lipooti	Taimi	-	Maau ki he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	Maau ki he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	Maau ki he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	

Tafaáki ki he Faleí mo e Ngaue Fakalao

Ngaahi Lao Tukuhau	Taimi óku fakahoko ai e ngaue ó fakahoa ki he tuútuúni á e Éiki Minisita mo e Pule Ngaue	40%	Óua é toe siisií hifo he 60% á e ngaue kuo kakato í hono vakaií á e Lao ki hono Puleí e Tanaki Paánga Hu Mai, Tukuhau Ngaueáki mo e Tukuhau Vahenga	Óua é toe siisií hifo he 70% á e ngaue kuo kakato í hono vakaií á e Lao ki hono Puleí e Tanaki Paánga Hu Mai, Tukuhau Ngaueáki mo e Tukuhau Vahenga	Óua é toe siisií hifo he 80% á e ngaue kuo kakato í hono vakaií á e Lao ki hono Puleí e Tanaki Paánga Hu Mai, Tukuhau Ngaueáki mo e Tukuhau Vahenga	17.1	17.1.1
						17.13	17.13.1

				Tukuhau Vahenga		
Ngaahi ako fekauáki mo e ngaahi Lao Tukuhau	Polokalama Ako Faka-kuata	-	Polokalama ako é 4	Polokalam a aka é 4	Polokalama ako é 4	
Ngaahi Tuútuúni Fakatukuhau	Taimi hono vakaií e ngaahi tuútuúni fakatukuhau ó fakatatau ki he Lao Tukuhau	Kakato 40%	Kakato, tonu mo maau 100%	Kakato, tonu mo maau 100%	Kakato, tonu mo maau 100%	
Ngaahi Tuútuúni Fakalao	Taimi óku fakahoko ai e ngae ó fakahoa ki he tuútuúni á e Éiki Minisita mo e Pule Ngaue	-	Kakato 100%	Kakato 100%	Kakato 100%	
Ngaahi faleí faka-tekinikale mo faleí fakalao	Taimi óku fakahoko ai e faleí fakalao ki he Éiki Minisita, Pule Lahi mo e kau ngaue	100%	'I loto í he áho ngae é 2	'I loto í he áho ngae é 2	'I loto í he áho ngae é 2	
Fakamalohia á hono tauhi e ngaahi tuútuúni á e Lao ki he Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua	100% tauhi tuútuúni á e Lao	20 - 100%	Óua é toe siisií hifo he 40% ó e moúa tukuhau fakalukufu a óku totongi mai í hono fakamalohi a á e tuútuúni á e lao	Óua é toe siisií hifo he 40% ó e moúa tukuhau fakalukufu a óku totongi mai í hono fakamalohi a á e tuútuúni á e lao	Óua é toe siisií hifo he 40% ó e moúa tukuhau fakalukufu a óku totongi mai í hono fakamalohi a á e tuútuúni á e lao	
Ngaahi Tohi Tangi	Time hono vakaií e ngaahi tohi fakafekiki	30 - 100%	Kakato, tonu mo maau 100%	Kakato, tonu mo maau 100%	Kakato, tonu mo maau 100%	

3.2.3 Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau

Óku tokanga lahi áupito á e Vaá Ngaue ko eni ke fakamalohia á e ngaahi tuútuúni fakatukuhau í he Lao Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua. Naé fatu ai á e Palani Ngaue ki hono Fakalakalakaí á e Tauhi Tuútuúni, ke ne tataki á e fokotuútuú ngaue á e Vaá Ngaue ko eni ki hono fakatupu ha átakai é tokoni mo poupou ki hono fakaáiái á e talangofua kakato ki he ngaahi tuútuúni fakatukuhau. Óku í ai e ámanaki lelei é fakalakalaka ange á hono tauhi ó e ngaahi tuútuúni fakatukuhau í he kahaú pe ko hono fakamalohia á hono tanaki á e ngaahi moúa tukuhau mo e tuútuúni á e lao ke fakapapauí óku totongi é he tokotaha kotoa pe á éne tukuhau totonu ki he Puleángua.

Tepile 18: Patiseti mo e kau ngaue ki he Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau

Faka-kalakalasi ó e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimet 1	2022/23 Ésitimet 2
Fakamole Fakalukufua (\$)	0.27	0.56	1.39	*1.43	*1.47
Taki Ngaue	0	0	1	1	1
Polofesinale	6	9	20	20	20
Kau ngaue Makehe	6	8	11	11	11
Fakalukufua e Kau Ngaue Tuúmaú	12	17	32	32	32
Kau ngaue Lauáho	2	-	-	-	-

*tanaki 3% fakapale PMS

Ko e fakaikiiki ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau óku óatu ia í he tepile í lalo.

Tepile 19: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau

Vaá Fakamalohia á e Ngaue Fakatukuhau							
Taumuá Ola:						SDG/TSDF	
1. Fakaáiái ke to e lelei ange á e tauhi e ngaahi tuútuúni fakatukuhau							
Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáaki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founiga tanaki ó e ngaahi fakamatala #
Tafaáki ki hono Tokangaekina e Ngaahi Matavaivai he Tauhi Tuútuúni Fakatukuhau							

Tokangekina ó e fika mo e fakamatala ó e ngaahi vaivaiángá ó e tauhi tuútuúni fakatukuhau	Maau, felaveítonu peá kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	85 – 90%	Óua é toe siísií ange he 85%	Óua é toe siísií ange he 90%	Óua é toe siísií ange he 90%		
Lelei ange hono vakaií ó e ngaahi matavaivai peá mo hono solovaángá	Maau, felaveítonu peá kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	85 – 90%	Óua é toe siísií ange he 85%	Óua é toe siísií ange he 90%	Óua é toe siísií ange he 90%		
Faú ó e piokalafi tauhi tuútuúni tukuhau á e tokotaha totongi tukuhau	Maau, felaveítonu peá kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 85%	Óua é toe siísií ange he 90%	Óua é toe siísií ange he 90%	17.1	17.1.1 17.1.2
Fatu e Palani Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni Tukuhau	Maau, felaveítonu peá kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	85-90%	Óua é toe siísií hifo he 85%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		
Polokalama ki hono siofi mo muimuií á e tauhi tuútuúni tukuhau	Maau, felaveítonu peá kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 85%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		
Ngaue fakataki	Maau mo tonu peá kakato í	-	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		

	loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai						
--	---	--	--	--	--	--	--

Tafaáki Átita mo e Fakatotolo

Átita Kakato	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 85%	Óua é toe siísií hifo he 85%	Óua é toe siísií hifo he 85%		
Átita Taautaha	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		
Fakatotolo	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		
Totongi fakafoki ó e Tukuhau Ngaueáki	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	95%	Óua é toe siísií hifo he 95%	Óua é toe siísií hifo he 95%	Óua é toe siísií hifo he 95%		
Ngaue fakataki	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%	Óua é toe siísií hifo he 90%		

Tafaáki Tanaki Fakamatala Tukuhau mo e Moúa

Tokangaekina e ngaahi moúa tukuhau	Fakafuofua ki he Moúa Tukuhau óku malava ke tanaki mei he palanisi kamataánga ó taú fakapaánga (taimi, tonu mo maau)	80 - 100%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%		17.1	17.1.1
Tokangaekina e ngaahi fakamatala tukuhau	Fakafuofua ki he fakamatala tukuhau óku malava ke tanaki mei he palanisi kamataánga ó taú fakapaánga	80 – 100%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%			
Tokangaekina e Tohi Moúa Tukuhau	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80 - 100%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%		8.1	8.1.1
Tokangaekina á e totongi tukuhau á e kakai óku í ai honau tuúnga makehe í he sosaieti	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	90 – 100%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%		8.2	8.2.1
Tokangaekina á e Tohi Fakaátaa Tukuhau	Maau mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%	Óua é toe siísií he 85%			

Ngaue fakataki	Maaú mo tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií he 90%	Óua é toe siísií he 90%	Óua é toe siísií he 90%		
----------------	---	---	-------------------------	-------------------------	-------------------------	--	--

3.3 Polokalama 3: Tute mo e Fefakatauáki

Ko e Polokalama ngaue ko eni óku í ai e ngaahi Vaá Ngaue lalahi é 3: i) Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale, Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki pea mo e iii) Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua

Tepile 20: Liliu mei he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili

Fakafelaveí ki he Palani Ngaue mo e Patiseti ó e taú kuo hili	Hokohoko atu	Liliu Siísií	Liliu Lahi	Foóu
---	--------------	--------------	------------	------

Ko e Polokalama ngaue ko eni, óku fatu foóu ia ó fakataumuá ke fakalakalakaí á e fakahoko ngaue pea ke tokoni ki hono ngaueí á e Ngaahi Kaveinga Ngaue á e Puleángá tautaufito, ki hono fakafepakií á e ngaueáki taéfakalo á e faitoó konatapu mo tokangaekina e tuúnga malu ó e fonua mei he mahaki fakaáuha ko e COVID 19. Ko e ngaahi Vaá Ngaue Lalahi é 5 í he Palani Ngaue ó e taú kuo hili naé fakatahatahaí kotoa ia ó fatuáki á e ngaahi Vaá Ngaue Lalahi pe é 3 á ia koe: Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale, Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki, pea mo e Vaá Puleí Kauáfonua ó hange ko ia óku ha í he Faúnga Pule Fakangaue á e Potungaue.

Tupu mei he kehekehe á e feituú óku fakahoko fatongia mei ai á e Vaá Tanaki Paánga Hu Mai Fakalotofonua mo e Vaá ki he Tute mo e Fefakatauáki, óku fokotuú ai é he Potungaue ha Vaá Puleí Fakangaue kehekehe é 2 maáe ongo ófisi ke fakafaingofuaí á e ngaahi fiemaú fakangaue á e ongo Vaá Ngaue ni. Íkai ngata ai, ka ke toe fakalakalakaí á e ngaahi ngaue tokoni mo e poupou óku fakahoko ki he ongo Vaá Ngaue ni ki ha tuúnga óku lelei, vave pea longomoúi ange.

Í he ngaahi liliu lalahi ko eni, ko e Vaá Ngaue Faka-Komesiale é fakamalumalu ki ai á e Tafaáki ngaue lalahi é 4 i) Tafaáki ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale, ii) Tafaáki ki he Tuútuúni Ngaue Fefakatauáki, iii) Tafaáki Lao pea mo e iv) Tafaáki ki he Fakamatala mo e Fetuútaki Fakatekinolosia. Ko e Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki é fakamalumalu ki ai á e ngaahi Tafaáki ngaue é 3: i) Tafaáki Ngaue Fakapaángá mo e Koloa, ii) Tafaáki Tokangaekina e Kau Ngaue pea mo e iii) Tafaáki ki he Ngaahi Ngaue fakalotoí Potungaue.

Ko e Vaá Ngaue fakaósi, Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua é fakamalumalu ki ai á e ngaahi Tafaáki ngaue ko eni: i) Tafaáki ki he Maluí Kauáfonua, ii) Tafaáki ki he Tauhi Tuútuúni mo e Lao, iii) Tafaáki Tanaki Fakamatala mo e Fakatotolo Maluí Kauáfonua pea mo e iv) Tafaáki Tute mo e Fefakatauáki Vavaú.

3.3.1 Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale

Ko e Vaá ngaue ko eni, óku ne tokangaekina á e fefakatauáki óku fakalao pea mo hono fakaáiái e ngaahi ngaue langa fakalakalaka áki hono fakaátaa e tute mei he ngaahi koloa hu mai óku felaveí tonu mo e ngaahi langa fakalakalaka ó e ngaahi sekitoa taautaha. Óku toe tokoni lahi foki á e Vaá Ngaue ni ki he Kaveinga Ngaue Fakafonua ki hono fakafepakií á e mahaki óku íkai pipihi áki hono tokaekina e ngaahi totongi tukuhau óku hilifaki he ngaahi koloa hu mai ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue. Óku fakamalumalu foki mo e ngaahi ngaue ki he fakamatala mo e fetuútaki fakatekinolosia mo e ngaue fakalao í he Vaá ngaue ko eni.

Tepile 21: Patiseti mo e kau ngaue ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale

Faka-Kalakalasi e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimet 1	2022/23 Ésitimet 2
Fakamole Fakalukufua (\$m)	0.66	0.67	0.2	*0.21	*0.22
Kau Ngaue Tuúmaú					
Taki Ngaue	-	-	1	1	1
Polofesinale	9	9	5	5	5
Kau Ngaue Makehe	17	21	19	19	19
Fakalukufua e Kau Ngaue Tuúmaú	26	30	25	25	25
Kau Ngaue Lauáho	4	16	1	1	1

*tanaki 3% fakapale PMS

Ko e fakaikiiki ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale óku ha atu ia í he tepile í lalo.

Tepile 22: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale

Váa ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale							
Taumuá Ola:						SDG/TSDF	
Fatongia Ngaue	Ngaahi Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founiga tanaki ó e ngaahi fakamatala #
Vaá ki he Ngaahi Ngue Faka-Komesiale							
Ngaue ki he ngaahi tauhiángá koloa faka-kasitomu, ke fakapapauí óku tonu e founiga ki hono tokangaí, sivi mo fakaátaa á e ngaahi koloa	Taimi, tonu mo maau e ngaue	100%	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2	8.1	
Sivi ó e ngaahi uta	Maau, tonu pea kakato í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	17.1	8.1.1
17.12						17.12	17.1.1
17.17						17.17	17.12.1
							17.17.1
Ngaue ki hono vakaií mo puleí á e uta óku tauhi he fale tauhiángá faka-kasitomu	Tonu	80%	Óua é toe siísií ange he 80% í hono fakaho mo e sitoka	Óua é toe siísií ange he 80% í hono fakaho mo e sitoka	Óua é toe siísií ange he 80% í hono fakaho mo e sitoka		
Ááhi mo fakapapauí e tauhi tuútuúni faka-kasitomu	Lipooti Ááhi fakamahina	-	Lipooti Ááhi é 12 ki he SADCEO	Lipooti Ááhi é 12 ki he SADCEO	Lipooti Ááhi é 12 ki he SADCEO		
Fakapalanisi e lekooti ó e ngaahi koloa tauhi	Fakapapauí e lekooti he mahina kotoa pe	-	Lipooti é 12 ki he SADCEO	Lipooti é 12 ki he SADCEO	Lipooti é 12 ki he SADCEO		

Muimuií e tuúnga malum o totonu óku í ai e ngaahi koloa óku tauhi he ngaahi fale tauhiánga koloa faka-kasitomu	Maau, tonu mo malu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Ngaue ki hono fakaátaa á e koloa lolo mo e kasa	Maau, tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Ngaue ki he ngaahi Laiseni (Broker/AA/Warehouse)	Muimui ki he tuútuúni ngaue pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		

Tafaáki ki he Tuútuúni Ngaue Fefakatauáki

Fatu mo vakaií e ngaahi tuútuúni ngaue ki he teulifi (tariff)	Tonu mo maau 100%	100%	Tali é he Kapineti	Tali é he Kapineti	Tali é he Kapineti	2.1	2.1.1
Sivi mo fakapapauí óku tonu á e ngaahi pepa ngaue óku fakahu mai ke fakaátaáki á e ngaahi koloa hu mai	Muimui ki he tuútuúni ngaue, tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	2.a	2.a.1
Tanaki mo lekooti á e paánga hu mai mei he ngaahi totongi uta koloa hu mai	Maau, tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	100%	100%	100%	8.9	8.9.1

Talitali kakai lelei	Fakafiemali e	-	Óua é laka hake he launga é 12 óku lekooti mei he kakai	Óua é laka hake he launga é 12 óku lekooti mei he kakai	Óua é laka hake he launga é 12 óku lekooti mei he kakai	17.18	17.18.1
Vakaií e HS	Maau, tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	17.19	17.19.1
Ngaue ki he Teulifi	Maau, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Fatu e ngaahi aleapaufefakatauáki fakavahaá puleángaa (Market Access Offer)	Maau, tonu mo kakato í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Fakapapauí óku tonu mo maau á e mahuínga ó e koloa í he lisi ó e gefefakatauáki fakavahaá puleángaa	Tonu	100%	100% hono fakapapauí	100% hono fakapapa uí	100% hono fakapapau í		
Fakahoko e ngaahi ako felaveí mo e PACER PLUS	Ako Faka-kuata	-	Ako é 2 he kuata kotoa pe	Ako é 2 he kuata kotoa pe	Ako é 2 he kuata kotoa pe		
Tokangaí mo fakaleleií á e ngaahi tala mahuínga ki he koloa hu mai	Tonu	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		

Tokangaí e tauhiánga fakamatala ki he ngaahi tala mahuínga	Time	100%	Tuku mai é fakamatala fakamuimu i taha í he uike kotoa pe	Tuku mai é fakamatala fakamuim ui taha í he uike kotoa pe	Tuku mai é fakamat ala fakamui mui taha í he uike kotoa pe		
Ngaue ki hono fakakalakalasi mo fakaílongaí e ngaahi koloa óku fokotuú mai í he ngaahi Aleapau ki he Fefakatauáki Fakavahaá Puleánga	Tonu	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Tuku atu e ngaahi tuútuúni fakalao (Public Rulings)	Muimui pau ki he tuútuúni ngaue	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Ngaue ki he ngaahi pepa faka-kasitomu óku fakahu mai mei he kau memipa Heilala	Time	100%	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1		
Tokangaí á e poloseki AEO	Muimui pau ki he tuútuúni	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		

Tafaáki ki he Lao

Fakahoko e ngaahi faleí fakalao	Taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80-100%	Í loto í he áho ngaue é 3	Í loto í he áho ngaue é 3	Í loto í he áho ngaue é 3	17.12	17.12.1
Vakaií e ngaahi aleapau pea fakamoóni	Taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80-100%	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2	Í loto í he áho ngaue é 2		
Fatu e lao, tuútuúni ngaue mo e founiga ki he fakahoko ngaue	Kakato e ngaue í he taimi óku tuku mai é he tuútuúni	80-100%	Óua é toe siísií hifo he 80%	Óua é toe siísií hifo he 80%	Óua é toe siísií hifo he 80%		

Fakahoko á e fakataha fakafonua é 3 felaveí mo e Lao Fakaangaanga ki he Tute	Kakato e ngae	-	Óua é toe siisií hifo he 3	Óua é toe siisií hifo he 3	Óua é toe siisií hifo he 3		
Memipa he RKC	Maú e ngofua fakapuleánga	-	Óua é toe siisií hifo he fakataha é 3. Maú e ngofua mei he Kapineti	Óua é toe siisií hifo he fakataha é 3. Maú e ngofua mengofua me he Kapine	Óua é toe siisií hifo he fakataha é 3. Maú e ngofua mengofua me he Kapine		
Áve ki he Fakamaauángaa e ngaahi fakaílo sivile óku felave'i mo e tukuhau, tute mo e koloa taé fakalao	Time	80-100%	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é maú mafai	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai		
Ngaue ki he Fakamaauángaa Fakatukuhau	Time	80-100%	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai	Kakato 100% e ngae í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai		

Tafaáki ki he Fakamatala mo e Fetuútaki Fakatekinolosia

Ngaue ki hono fokotuú á e poloseki faka-kasitomu fakamamani lahi ko e ASYCUDA	Time	-	Óua é toe siisií hifo he 40% á e ngae kuo lava	Óua é toe siisií hifo he 40% á e ngae kuo lava	Óua é toe siisií hifo he 40% á e ngae kuo lava	17.12	17.12.1
Poloseki ki hono fakaleleií e ngaahi meá ngaue faka-tekinikale	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa 'e	-	Óua é toe siisií ange he 40%	Óua é toe siisií ange he 60%	Óua é toe siisií ange he 80%	17.18	17.18.1

	he maú mafai					
Poloseki ki he tuútuúni ngaue ki he Telifi	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 40%	Óua é toe siísií ange he 60%	Óua é toe siísií ange he 80%	
Poloseki ngaue fekauáki mo e ngaahi pepa faka-kasitomu	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 40%	Óua é toe siísií ange he 60%	Óua é toe siísií ange he 80%	
Tokangaekina mo fakalakalakaí á e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	100%	Tuku mai e fakamatala 100% ki he fakamuimu i taha ó e ngaue ki muá he fakaósinga ó e taú fakapa’ang a	Tuku mai e fakamatala 100% ki he fakamuimu i taha ó e ngaue ki muá he fakaósinga ó e taú fakapa’ang a	Tuku mai e fakamatala 100% ki he fakamuimu i taha ó e ngaue ki muá he fakaósinga ó e taú fakapa’ang a	
Tokoni ki he ngaahi fiemaú fakangae ‘oku felavaí tonu mo e ngaahi meá ngaue fakatekinolosia	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	-100%	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue kuo lava í loto í he áho ngaue é 1	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue kuo lava í loto í he áho ngaue é 1	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue kuo lava í loto í he áho ngaue é 1	
Vakaií e Palani Fakataú ki he Ngaahi Fakalelei ki he Meá Ngaue Fakatekinolosia	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	100%	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue í loto í he úluaki kuata ó e taú fakapaáng a	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue í loto í he úluaki kuata ó e taú fakapaáng a	Óua é toe siísií hifo he 80% á e ngaue í loto í he úluaki kuata ó e taú fakapaáng a	

Tokangaí mo puleí á e tuúnga malu óku í ai á e fetuútaki (network)	Ngaue mo malu í he taimi kotoa pe	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Poupou mo e tokoni fakatekinikale á e NII	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Ngaue ki he peesi intaneti á e Potungaue (website)	Ngaue í he taimi kotoa pe	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe iísií ange he 80%	Óua é toe iísií ange he 80%		
Foú mo fakalakalakaí á e ngaahi polokalama faka-komipiuta	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	100%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Sivií mo fakapapauí óku tonu e ngaahi fakamatala ki muá pea fakahoko e ngaue	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	-	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1		
Ngaue ki hono fakapapauí óku tonu e fakamatala	Maau mo kakato í loto í he taimi óku fakaátaa ‘e he maú mafai	-	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1	Í loto í he áho ngaue é 1		
Ngaue ki hono fakapapauí óku tonu pea moóni á e ngaahi fakamatala óku fakahu mai í he ngaahi pepa ngaue faka-kasitomu	Time	-	Í loto í he áho ngaue ‘e 1	Í loto í he áho ngaue ‘e 1	Í loto í he áho ngaue ‘e 1		

3.3.2 Vaá ki he Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki

Ko e Vaá ngaue ko eni, óku ne tokangaekina á e ngaahi fiemaú fakangaue á e kau ngaue í he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Faka-Komesiale pea pehe foki ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua, ó fakatefito ki he ngaahi meá fakapaángá, ngaahi monuía fakangaue pea mo e ngaahi ngaue tokoni ki hono fakalele á e ngaue.

Tepile 23: Patiseti mo e kau ngaue ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki

Faka-kalakalasi ó e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimeti 1	2022/23 Ésitimeti 2
Fakalukufua ó e fakamole (\$m)	0.18	0.18	1.59	*1.64	*1.69
Kau Ngaue Tuúmaú					
Taki Ngaue	1	1	-	-	-
Polofesinale	3	2	3	3	3
Kau Ngaue Kehe	0	1	8	11	11
Fakalukufua ó e Kau Ngaue Tuúmau	4	3	11	14	11
Kau ngaue Lauáho	-	-	3	-	-

*tanaki 3% fakapale PMS

Ko e fakaikiiki ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki óku ha atu ia í he tepile í lalo.

Tepile 24: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Puleí Fakangaue maáe Tute mo e Fefakatauáki

Vaá Puleí Fakangaue Maáe Tute mo e Fefakatauáki							
Taumuá Ola:							
1. Lelei ange, vave pea maau hono tokangaekina e tafaáki ki he puleí fakakaungaue						SDG/TSDF	
Tafaáki ki he Ngaue Fakapaángá mo e Koloa							
Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáaki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founiga tanaki ó e ngaahi fakamatala #

Tokangaí e tanaki paánga hu mai fakalotofonua mei he tute mo e gefakatauáki	Lipooti faka-uike ki he Pule Ngaue mo e Tokoni Pule Ngaue	100%	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50		
Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	Lipooti fakamahina ki he Pule Ngaue mo e Tokoni Pule	100%	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12		
Teuteu e patiseti fakaangaanga ki he lahi ó e paánga hu mai ke tanaki mo e fakamole ki he taú	Fakahu á e patiseti fakaangaanga í loto í he taimi óku tuku mai é he maú mafai	-	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	8.1	8.1.1
Teuteu e Palani Fakataú ki he Fakatau Fakapuleánga pea fakapapauí óku fakahoko ia ó fakatatau mo e tuútuúni ngaue	Taimi hono fakahu ó e Palani ó fakatatau ki he taimi óku tuku mai é he maú mafai	-	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	8.8	8.8.2
Tokangaí hono lekooti mo tauhi ‘a e koloa mo e naunau ó fakatatau ki he tuútuú ni ngaue	Taimi hono fakahu ó e Lekooti mo e Lesisita ó fakatatau ki he taimi óku tuku mai é he maú mafai	-	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	Óua é toe tomui ange í he áho fakaósi ó e taimi óku tuku mai	8.a	8.a.1
Muimuií mo lipooti e tuúnga óku í ai e ngaahi moúa	Taimi pea muimui pau ki he ngaahi tuútuúni ngaue	-	100%	100%	100%		

Tafaáki Tokangaekina á e Kau Ngaue							
Ngaue ki hono tokangaí mo muimuií e maú ngaue á e kau ngaue mo énau ngaahi monuía fakangae	Taime hono fakahu ó e fakamatala livi ki he Potungaue Paánga mo e Ófisi ó e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapuleángua	100%	Faka-uik	Faka-uike	Faka-uike	8.5 17.1	8.5.1 17.1.1
Ngaue ki hono fakalele, lipooti mo muimuií e ngaue ki hono sivií á e fakahoko fatongia á e tokotaha ngaue	A'usia e maama fakatokanga hala lanu mata mei he Ófisi ó e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapuleángua	100%	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 95–100%, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 95–100%, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 95–100%, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue		
Fakalakalakaí á e fakahoko fatongia á e kau ngaue	Ako faka-kuata	-	Óua é toe siísií hifo he ako é 4	Óua é toe siísií hifo he ako é 4	Óua é toe siísií hifo he ako é 4		
Ngaue ki hono fakatokolahí á e kau ngaue á e Potungaue	Taimi, tonu pea kakato hono fakafonu e ngaahi lakanga ngaue óku átaa	100%	Óua é toe siísií hifo he 90% ó fakalukuf ua ó e ngaahi lakanga ngaue óku átaa hono fakafonu	Óua é toe siísií hifo he 90% ó fakalukuf ua ó e ngaahi lakanga ngaue óku átaa hono fakafonu	Óua é toe siísií hifo he 90% ó fakalukuf ua ó e ngaahi lakanga ngaue óku átaa hono fakafonu		
Tafaáki Tokangaekina e ngaue fakaloto potungaue							
Tokangaí e tuúnga malu óku í ai e ngaahi meá	Lipooti faka-uike ki he Pule Ngaue	100%	Óua é toe siísií hifo he	Óua é toe siísií hifo he	Óua é toe siísií hifo he	8.1 8.a	8.1.1 8.a.1

ngae ki he fefonogaáki			lipooti é 50	lipooti é 50	lipooti é 50		
Tauhi e ófisi ke maá	Lipooti fakauike ó e ngaahi ngae naé fakahoko	100%	Óua é toe siísií hifo he lipooti é 50	Óua é toe siísií hifo he lipooti é 50	Óua é toe siísií hifo he lipooti é 50		
Maluí e ngaahi fakamatala mo e pepa faka-kasitomu	Taimi óku fakahoko ai e ngae	100%	Fakaka kato í loto í he áho ngae é 2	Fakaka kato í loto í he áho ngae é 2	Fakaka kato í loto í he áho ngae é 2		

3.3.3 Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua

Óku fakamalumalu á e ngaahi ngae felalaveí mo hono tokangaekina á e tuúnga malu hotau kauáfonua mei he mahaki fakaúha COVID 19, hu taé fakalao mai á e faitoó kona tapu mo e ngaahi koloa tapu pea pehe ki he folau taéfakalao í he Vaá ngae ko eni. Óku toe fakamalohií ange á e ngaahi fenguaeáki mo e ngaahi kupu fekauáki ó kau ai e ngaahi Potungaue Tute kehe, ngaahi pisinisi pea mo e maú mafai fakalao ki hono fakalakalakaí á e tauhi e ngaahi tuútuúni ngae í he kauáfonua. Óku lava lelei ó fakahoko e ngae ko eni makatuúnga í he ngaahi ngae ki hono tanaki e fakamatala mo fakatotoloí á e ngaahi fehuáki kotoa pe á e faitoó konatapu, pa'anga taé fakalao mo e ngae fakatautoittoi ki muá pea aú mai ki hotau fonau.

Tepile 25: Patiseti mo e kau ngae ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua

Faka-kalakalasi ó e Kau Ngaue	2018/19 Patiseti	2019/20 Patiseti	2020/21 Patiseti	2021/22 Ésitimet 1	2022/23 Ésitimet 2
Fakamole Fakalukufua (\$m)	0.9	0.9	1.04	*1.07	*1.1
Kau Ngaue Tuúmaú					
Taki Ngaue	-	-	1	1	1
Polofesinale	1	1	3	3	3
Kau Ngaue Makehe	26	26	30	32	32
Fakalukufua ó e Kau Ngaue Tuúmaú	27	27	34	36	36
Kau Ngaue Lauáho	-	-	2	-	-

*tanaki 3% fakapale PMS

Ko e fakaikiki ó e ngaahi Fatongia Ngaue mo e ngaahi Meáfua Fakangaue ki he Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua óku ha atu ia í he tepile í lalo.

Tepile 26: Taumuá Ola mo e Meáfua Fakangaue ki he Vaá Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua

Vaá ki he Ngaahi Ngaue Puleí Kauáfonua							
Taumuá Ola: 1. Malu ange hono tokangaekina e gefakatauáki mo e fefolauáki í he kauáfonau						SDG/TSDF	
Fatongia Ngaue	Meáfua Fakangaue	2019/20 (baseline)	2020/21	2021/22	2022/23	Ngaahi Meáfua óku fuáaki á e ngaue #	Ngaahi fungavaka óku ósi í ai á hono founga tanaki ó e ngaahi fakamatala #
Tafaáki ki hono Maluí Kauáfonua							
Siofi mo fakamalohia á e ngaahi fakangatangata COVID-19 he kauáfonua	Taimi, tonu pe a muimui ki he ngaahi tuútu'uni ngaue	-	100%	100%	100%		
Maluí mo leóhi e ngaahi fakangatangata ki he kauáfonua mo e potu tahi	Taimi, tonu pe a muimui ki he tuútuúni ngaue	-	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%	Óua é toe siísií ange he 80%		
Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e kau pasese 'i he kauáfonua mei he ngaahi fefolauáki fakavahaá puleánga ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	Taimi, tonu pe a muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%	10.7	16.2.2
Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e vakatahi mo e vakapuna í he fefolauáki fakavahaá puleánga ó fakatatau ki he tuútuú ni ngaue	Taimi, tonu pe a muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%	17.18	16.4.1
						16.2	16.4.2
						16.4	17.18.1

Sivií e ngaahi uta mo e koloa kotoa pe óku hu mai he malaé vakapuna	Taimi, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%		
Tokangaí e ngaahi uta mo e koloa óku hu mai he kauáfonua pea pehe ki hono fakaáuha	Taimi, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%		
Maluí e kauáfonua mo e ngaahi ngaue óku fakahoko ai	Taimi pea malu	100%	Óua é toe siísií hifo he 3 á e ngaue kuo kakato he taulanga	Óua é toe siísií hifo he 3 á e ngaue kuo kakato he taulanga	Óua é toe siísií hifo he 3 á e ngaue kuo kakato he taulanga		
Tokangaí mo fakaátaa e ngaahi vaka iiki óku fakataumuá ki Haápai	Taimi, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%		
Tokangaí e fefolauáki e ngaahi vakatahi fakalotofonua ki Niua	Taimi, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue		‘Oua é toe siísií ange he 80%	‘Oua é toe siísií ange he 80%	‘Oua é toe siísií ange he 80%		
Tokangaí e fefolauáki e ngaahi vakatahi fakalotofonua ki Éua	Taimi, tonu pea muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	100%	100%	100%		
Sivií e ngaahi uta koloa hu mai kotoa pe ke fakapapauí e ngaahi koloa óku ómai (non-intrusive inspection)	Ngaue lelei he taimi kotoa pe	100%	100%	100%	100%		

Tafaáki Fakamalohií Tauhi Tuútuúni mo e Lao						
Átitáí e ngaahi matavaivai e ala tuú laveangofua ai á e Potungaue	Taimi, tonu mo kakato	100%	Óua é toe siísí hifo he 90% á e ngaue kuo kakato	Óua é toe siísí hifo he 90% á e ngaue kuo kakato	Óua é toe siísí hifo he 90% á e ngaue kuo kakato	
Fatu pea vakií á e ngaahi Founga Ngaue ki hono Fakalakalakaí e Tauhi Tuútuúni	Taimi	1	Tali é he Pule Ngaue í loto í he taimi óku ne fakaátaa mai	Tali é he Pule Ngaue í loto í he taimi óku ne fakaátaa mai	Tali é he Pule Ngaue í loto í he taimi óku ne fakaátaa mai	
Vakaí á e ngaahi founga fakahoko ngaue (SOPs)	Taimi	100%	Tali é he Pule Ngaue ó óua é toe tomui ange í Áokosi	Tali é he Pule Ngaue ó óua é toe tomui ange í Áokosi	Tali é he Pule Ngaue ó óua é toe tomui ange í Áokosi	17.1.1
Teuteu á e Lipooti Faka-Kuata felaveí mo e ngaahi matavaivai í hono puleí á e kauáfonua mo e gefakatauáki	Taimi	100%	Fakahu á e lipooti ki he Tokoni Pule í loto í he uike é 1 mei he ósi á e kuata kotoa pe	Fakahu á e lipooti ki he Tokoni Pule í loto í he uike é 1 mei he ósi á e kuata kotoa pe	Fakahu á e lipooti ki he Tokoni Pule í loto í he uike é 1 mei he ósi á e kuata kotoa pe	17.3.1
Teuteu á e Lipooti Vaeua Taú felaveí mo e ngaahi Fakamatala ki he Kau Totongi Tukuhau ki he PCA	Taimi	100%	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 he ósi á e mahina é 6 kotoa pe	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 he ósi á e mahina é 6 kotoa pe	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 he ósi á e mahina é 6 kotoa pe	17.3
Vakaií á e Palani Ngaue Fakataú ki he Átitá	Taimi	1	Kakato 100% e ngaue ki Áokosi	Kakato 100% e ngaue ki Áokosi	Kakato 100% e ngaue ki Áokosi	

Fakahoko á e ngaue fakaátita kakato	Kakato 100% e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa ki ai	7	Óua é toe siísií ange he átita kakato é 7 kuo ósi kakato	Óua é toe siísií ange he átita kakato é 7 kuo ósi kakato	Óua é toe siísií ange he átita kakato é 7 kuo ósi kakato		
Ngaue ki hono fakafoki á e ngaahi totongi Tukuhau Ngaueáki	Taimi, tonu peá muimui ki he tuútuúni ngaue	100%	Í loto í he áho ngaue é 5	Í loto í he áho ngaue é 5	Í loto í he áho ngaue é 5		
Poloseki ngaue ki hono fakaáiái e tukuange tauátaina e fakamatala	Kakato he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he keisi ngaue é 6	Óua é toe siísií hifo he keisi ngaue é 6	Óua é toe siísií hifo he keisi ngaue é 6		
Ngaueí á e faúnga palani ki hono fakalakalakaí á e tauhi tuútuúni	Taimi pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua e toe siísií hifo he 90%	Óua e toe siísií hifo he 90%	Óua e toe siísií hifo he 90%		
Ngaue fakaátita	Kakato í loto he taimi óku fakaátaa mai he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he 20% ó e ngaahi peapa fakakome siale óku fakahu mai	Óua é toe siísií ange he 20% ó e ngaahi peapa fakakome siale óku fakahu mai	Óua é toe siísií ange he 20% ó e ngaahi peapa fakakome siale óku fakahu mai		
Muimuií mo tokangaí e ngaahi moúa ke fakapapauí óku totongi	Taimi totonu hono tanaki e ngaahi moúa	100%	Óua é toe siísií hifo he 40% á e paánga kuo tanaki mei he moúa fakalukufua	Óua é toe siísií hifo he 40% á e paánga kuo tanaki mei he moúa fakalukufua	Óua é toe siísií hifo he 40% á e paánga kuo tanaki mei he moúa fakalukufua		

Tafaáki ki he Tanaki Fakamatala mo e Fakatotolo Maluí Kauáfonua

Fatu e ngaahi Founga Ngaue Fakatotolo Maluí Kauáfonua mo fengaueáki vaofi mo e ngaahi kupu fekauáki	Taimi, tonu pea kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Óua é toe siísií hifo he 80- 100% á e ngaue kuo kakato	Kakato 100% á e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Kakato 100% á e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Kakato 100% á e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	17.3	17.3.1
Teuteu e Lipooti Vaeua Taú felaveí mo e ngaahi matavaivai í hono malui á e kauáfonau	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Óua é toe siísií hifo he 80- 100% á e ngaue kuo kakato	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 hili á e mahina é 6 kotoa pe	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 hili á e mahina é 6 kotoa pe	Fakahu á e lipooti í loto í he uike é 2 hili á e mahina é 6 kotoa pe		
Ngaahi fakatotolo fakapulipuli	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80-100%	Óua é toe siísií hifo á e ngaue kuo ósi kakato ki he ngaahi fakatotolo fakapulipul ki he ngaahi vakai he 10	Óua é toe siísií hifo á e ngaue kuo ósi kakato ki he ngaahi fakatotolo fakapulipul ki he ngaahi vakai he 10	Óua é toe siísií hifo á e ngaue kuo ósi kakato ki he ngaahi fakatotolo fakapulip ulki he ngaahi vakai he 10		
Aleaí ha ngaahi fakatotolo fakapulipuli ke hua e ngaahi vaka	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80-100%	Óua é toe iísií hifo he ngaue é 10 kuo ósi kakato	Óua é toe iísií hifo he ngaue é 10 kuo ósi kakato	Óua é toe siísií hifo he ngaue é 10 kuo ósi kakato		
Ngaahi ngaue fakatotolo makehe	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	80-100%	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 3	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 3	Óua é toe siísií hifo e ngaue kuo kakato he 3		
Fakamalohia á e ngaue fakataha fakafonua ki he ngaahi fakatotolo maluí kauáfonua	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	100%	Óua e toe siísií hifo he fakataha fakafonua mo e ngaahi kupu	Óua e toe siísií hifo he fakataha fakafonua mo e ngaahi kupu	Óua e toe siísií hifo he fakataha fakafonua mo e ngaahi		

			fekauáki he 8 kuo ósi kakato	fekauáki he 8 kuo ósi kakato	kupu fekauáki he 8 kuo ósi kakato		
Fakamalohia á e ngaue fakataha mo e ngaahi hoa ngaue mei muli ki he ngaahi fakatotolo maluí kauáfonua	Kakato í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	100%	Aleaí mo fakahu e lipooti ki he WCO í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Aleaí mo fakahu e lipooti ki he WCO í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	Aleaí mo fakahu e lipooti ki he WCO í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai		
Ngaahi polokalama ke fakaílo ki he kakai ó e fonua á e ngaue ki hono tauí á e faitoó konatapu	Tohi ongoongo, mo e polokalam a he áta mo e lea he mahina kotoa pe	-	At least 12 completed	At least 12 completed	At least 12 complete d		
Aleaí mo fokotuútuú ha ngaue fakataha mo e ngaahi kupu fekauáki ke maluí á e kauáfonua	Malu mo kakato e ngaue í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	Óua é toe siísií hifo he 4 á e ngaue kuo lava	Óua é toe siísií hifo he 4 á e ngaue kuo lava	Óua é toe siísií hifo he 4 á e ngaue kuo lava		
Ngaahi fakatotolo	Kakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-	Óua é toe siísií ange he ngaue fakatotolo é 3 óku fakahoko	Óua é toe siísií ange he ngaue fakatotolo é 3 óku fakahoko	Óua é toe siísií ange he ngaue fakatotol o é 3 óku fakahok o		
Puke mo tauhi á e ngaahi koloa taéfakalao	Kakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-	100%	100%	100%		
Tauhi mo tokangaí e ngaahi fakamatala	Kakato e ngaue í loto í he taimi óku	-	Fakahu e lipooti fakatotolo ki he maú	Fakahu e lipooti fakatotolo ki he maú	Fakahu e lipooti fakatotol o ki he		

felaveí mo e ngaahi fakatotolo	fakaátaa mai é he maú mafai		mafai í loto í he áho ngaue é 7 mei he áho óku kakato ai e fakatotolo	mafai í loto í he áho ngaue é 7 mei he áho óku kakato ai e fakatotolo	maú mafai í loto í he áho ngaue é 7 mei he áho óku kakato ai e fakatotolo		
Tafaáki ngaue tokoni ki he ngaahi fakatotolo	Malo pea kakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa mai é he maú mafai	-		100%	100%	100%	
Tokateu ki he ngaahi fakatotolo	Malu, tonu pea kakato e ngaue í loto í he taimi óku fakaátaa é he maú mafai	-		100%	100%	100%	

Tafaáki Tute mo e Fefolauáki Vava'u

Tokangaí e paángá hu mai	Lipooti fak-uike	-	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50 óku fakahu ki he Tafaáki Paángá	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50 óku fakahu ki he Tafaáki Paángá	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 50 óku fakahu ki he Tafaáki Paángá	17.1	17.1.1
Tokangaí e ngaahi fakamole í he patiseti ke óua naá laka hake í he ngaahi fakangatangata takitaha	Lipooti fakamahin a	-	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12 ki he Tafaáki Pa'anga	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12 ki he Tafaáki Pa'anga	Óua é toe siísí hifo he lipooti é 12 ki he Tafaáki Pa'anga		

Tokangaí hono lekooti mo tauhi á e ngaahi koloa mo e naunau, ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	Taimi	-	Óua é toe tomui ange hono fakahu ki he Tafaáki Páanga he uike é 1 ki muá he áho óku tanaki ai	Óua é toe tomui ange hono fakahu ki he Tafaáki Páanga he uike é 1 ki muá he áho óku tanaki ai	Óua é toe tomui ange hono fakahu ki he Tafaáki Páanga he uike é 1 ki muá he áho óku tanaki ai		
Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e kau pasese ‘i he kauáfonua mei he ngaahi fefolauáki fakavahaá puleánga ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	Taimi mo tonu	-	100%	100%	100%		
Fakaátaa á e hu mai mo e hu atu á e vakatahi, vakapuna mo e koloa í he fefolauáki fakavahaá puleánga ó fakatatau ki he tuútuúni ngaue	Taimi, tonu mo kakato	-	100%	100%	100%	10.7	10.7.1
Sivií mo puleí e ngaahi uta í malaévakapuna	Taimi, tonu pea muimui ki he ngaahi tuútuúni ngaue	-	100%	100%	100%	17.18	16.2.2
Tokangaekina e ngaahi uta mo e koloa ke fakaáuha	Taimi, tonu pea muimui ki he ngaahi tuútuúni ngaue	-	100%	100%	100%	16.2	16.4.1
Maluí e kauáfonua mo e	Malu pea fakahoko e	-	Óua e toe siísíí hifo	Óua é toe siísíí hifo	Óua é toe siísíí	16.4	16.4.2
							17.18.1

ngaahi fakatotolo	ngaue he taimi óku fakaátaa he maú mafai		he taulanga é 2 óku fakahoko ai e ngaue	he taulanga é 2 óku fakahoko ai e ngaue	hifo he taulanga é 2 óku fakahok o ai e ngaue		
----------------------	---	--	---	---	--	--	--

~*~